

NUSAYBİN ŞEHRİNİN OSMANLI YÖNETİMİNDEKİ İLK DÖNEMLERİ: Tahrir Defterlerinden Elde Edilen Veriler Üzerine Bazı Tespitler (1518-1567)

Veysel Gürhan*

Öz

İlk ve Orta Çağ boyunca bölgesinin askeri, idari, ekonomik ve kültürel yönden önemli kentlerinden biri olan Nusaybin, daha sonra yaşanan gelişmeler neticesinde eski önemini kaybetmiştir. İdris-i Bitlisi'nin faaliyetleri ile Diyarbekir bölgesinin Osmanlı egemenliğine geçmesinin hemen akabinde Mardin'e bağlı bir nahiye olarak bölgenin idari yapılanmasında yerini almıştır. Osmanlı yönetimi altına girdiği ilk dönemlerden itibaren nüfus, yerleşim ve ekonomi alanlarında yaşadığı değişimler Nusaybin'i bölgenin idari yapılanması içerisinde önce kaza sonra da müstakil bir sancak haline getirmiştir. Bu çalışma Diyarbekir ve çevresinin Osmanlı idaresi altına girmesini müteakip gerçekleştirilen tahrir işlemlerine dair kayıtların tutulduğu tahrir defterlerinden elde edilen verilere dayanmaktadır. 1518-1567 yılları arasındaki döneme ait bu tahrir kayıtları karşılaştırılarak şehrin idari yapısı, demografik durumu, dini çeşitliliği, yerleşim özellikleri ve ekonomik hacmi ayrıntılı incelemeye tabi tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Şehir, Tahrir, Nusaybin.

THE FIRST PERIODS OF NUSAYBİN CITY UNDER THE OTTOMAN RULE: Some Determinations Obtained From the Ottoman Land Registers (1518-1567)**Abstract**

Nusaybin, which was one of the significant cities in terms of military, administrative, economic, and cultural aspects in the region during the Antiquity and Medieval Ages, had lost its former importance as a result of some developments. Immediately after the Diyarbekir Region came under the Ottoman domination as a result of the intermediary activities of İdris-i Bitlisi, Nusaybin became a sub-district of Mardin province. After the demographic, settlement and economic changes which Nusaybin confronted when it became an Ottoman city, Nusaybin became a sub-province and then later an independent sanjak within the administrative structure of the region. This research is based on the data mostly obtained from the four different land registry books. These records consisted of the cadastral datas were kept after the region came under the Ottoman rule. By comparing the data obtained from these cadastral records of the period between 1518 and 1567, the administrative structure, demographic status, religious practices, settlement characteristics, and economic volume of the city are examined with details.

Keywords: Ottoman State, City, Tahrir, Nusaybin.

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 01.05.2020 Accepted / Kabul Tarihi: 03.06.2020

* Mardin Artuklu Üniversitesi Tarih Bölümü, veyselgurhan@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6047-7930>

Giriş

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin fetih ya da ilhak etmek suretiyle yönetimi altına aldığı yerleşim birimlerinde işlevsel olarak ortaya koyduğu idari, ekonomik, sosyal ve mekânsal örgütlenmenin Nusaybin şehrindeki pratiklerini ele almaktadır. Nusaybin İlk ve Orta Çağ boyunca Yukarı Mezopotamya'nın önemli merkezlerinden biri olarak çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Nusaybin'in en geç Kalkolitik Çağ'dan beri yüzyıllar boyu el değiştirip, yeniden inşa edilerek günümüze kadar gelen bir kent olduğu bilinen bir olgudur.¹ Geçmiş Asur dönemine kadar uzanan ve *Naşibina*,² *Nisibina*,³ *Nsibin*,⁴ *Nisibis*,⁵ ve *Nusaybin* gibi isimlerle anılan bölgenin sonraki dönemlerde gelişen siyasi ve ekonomik bazı hadiseler sebebiyle öneminin azalması ve gelişmeye devam eden başka kentler karşısında güç kaybetmeye başlaması tarihsel bir kopuş noktası olarak görülmelidir. Yavuz Sultan Selim döneminde Nusaybin'in içinde bulunduğu bölgenin Osmanlı egemenliğine girmesi ile birlikte bu kadim kentin ne tür bir değişim ve dönüşüm yaşadığı hususu merak konusudur. Osmanlı dönemi Nusaybin'inin idari, demografik ve ekonomik durumunu tespit etmek, bununla birlikte yerleşim yapısı ve mekânsal konumlanışını inceleyip, Osmanlı'nın siyasi, sosyal ve ekonomik pratiklerinin kentin gelişimine nasıl etki ettiğini ortaya çıkarmak bu çalışmanın ulaşmak istediği sonuçlar arasındadır.

Nusaybin'i uzun bir süreliğine önemli bir kent konumunda tutan birkaç sebep bulunmaktaydı. Bunlardan ilki daha İlk Çağ'dan itibaren büyük imparatorlukların sınırında bir garnizon ve kale kent olma işlevini sürdürmesiydi.⁶ Zira bu özelliği nedeniyle III. ve VII. yüzyıllar arasında Roma ve Sasaniler arasında süren mücadelenin hudud bölgesinde, orduların barındığı bir şehir halindeydi.⁷ Öyle ki Romalılar, Sasaniler ile aralarında paylaşamadıkları Nusaybin'e alternatif olarak 20 km kuzeybatıda Dara ismiyle yeni bir şehrin kuruluşunu sağlamışlardı.⁸ Nusaybin'in kentsel cazibesini arttıran diğer bir husus ise İpek Yolu gibi önemli ticaret yollarının kesiştiği bir kavşakta ticaret merkezi olarak konumlanmasıydı. Basra körfezinden engelsiz bir şekilde gelen yollar, Nusaybin'den ayrılarak Mezopotamya ile Batı Anadolu'yu, Diyarbakır Havzası üzerinden ise Suriye ve Anadolu'nun diğer noktalarını birbirine bağlamaktaydı.⁹ Bu özelliği sayesinde Doğu-Batı arasındaki ticaretten ciddi gelirler

¹ Bkz. Ergün Laflı, "Helenistlik, Roma İmparatorluk ve Geç Roma-Erken Bizans Dönemlerinde Nusaybin ve Çevresi Arkeolojisi: Şavi Höyük VI Roma ve Geç Roma-Erken Bizans Çağları Pişmiş Toprak Buluntuları", *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri, 27-28 Mayıs 2004*, Ankara 2009, s. 18.

² Ernst Honigman, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 99.

³ Metin Tuncel, "Nusaybin", *TDVİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 269.

⁴ Gabriel Akyüz, "Süryani Kaynaklarına Göre Nusaybin ve Nusaybin'deki Mor Yakup Kilisesi", *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri, 27-28 Mayıs 2004*, Ankara 2009, s. 231.

⁵ Ahmet Kütük, *Nisibis (Nusaybin) Bir Kadim Şehrin Hikayesi*, Divan Yayınları, İstanbul 2018, s. 45.

⁶ Bkz. Elif Keser Kayaalp, "Boundaries of a Frontier Region: Late Antique Northern Mesopotamia", *Bordered Places-Bounded Times: Cross-Disciplinary Perspectives on Turkey*, Edt. Emma L. Baysal- Leonidas Karakatsanis, Ankara 2017, s. 135-148. www.jstor.org/stable/10.18866/j.ctt1n7qk1h.17 (Erişim Tarihi: 29.03.2020)

⁷ Nusaybin merkezli gerçekleşen Roma- Sasanî mücadelesi için bkz. Smith, Kyle, "Rereading Nisibis: Narrating The Battle For Roman Mesopotamia", *Constantine and the Captive Christians of Persia: Martyrdom and Religious Identity in Late Antiquity*, University of California Press, 2016, s. 65-96, www.jstor.org/stable/10.1525/j.ctt1963362.9 (Erişim Tarihi: 03.04.2020); Turhan Kaçar, "Mezopotamya'da Roma-Sasanî Çatışmaları, I. Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri", İstanbul 2006, s. 129-137.

⁸ Adnan Çevik, "Orta Çağ İslam Coğrafyacılarına Göre Nusaybin", *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri, 27-28 Mayıs 2004*, Ankara 2009, s. 65

⁹ Tuncel, "Nusaybin", *TDVİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 269.

elde eden devletlerin Nusaybin'e ilgisi hep var olmuştur. Ayrıca sulanabilir verimli ovaları ile bu topraklara hayat veren Çağçağ Suyu etrafında oluşan geniş bahçelik alanlar şehrin çekiciliğini arttıran diğer bir sebeptir. Eski ismi *Hirmüs* ya da *Hirmas* olan Çağçağ Suyu, Tur Abidin bölgesinde Nusaybin ile Midyat arasındaki bir alanda yer altından kaynağını bulan Beyaz Su ve Kara Su'nun birleşmesi ile oluşmaktadır. Bu su, Nusaybin'i çevreleyen uçsuz bucaksız alanlara hayat verdiği gibi Nusaybin ve Midyat arasında oluşturduğu kanyon tipi derin vadi sayesinde iki şehir arasındaki ulaşım ve ticaret ağının sürdürülmesine de sebep olmaktadır.¹⁰

Askeri ve ticari öneminin yanı sıra şehrin önemini arttıran bir başka sebep IV. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar uzun bir süre varlığını sürdüren meşhur Nusaybin Okulu'nun faaliyetleriydi. Uzunca bir süre kentin kaderine damgasını vuran bu akademi Nusaybin'in teoloji ve felsefe ile anılmasını sağlamıştı. Bu okul sayesinde ki Nusaybin, IV. yüzyıldan itibaren Süryaniliğin birkaç önemli merkezinden biri haline gelmişti.¹¹ Nusaybin Okulu Süryanilerin Hristiyanlığı kabulü sonrası Nusaybinli Mor Yakup tarafından kurulmuş ilk Hristiyan Süryani akademisiydi.¹² Mor Yakup'un okuttuğu Hristiyanlık teorisi ve Süryani edebiyatı dersleri neticesinde bu okulun en bilinen siması yine Nusaybinli olan Mor Efrem'di (303-373). Dini ve felsefi çok sayıda eser yazdığı bilinen Efrem'in bu akademide 28 sene ders verdiği bilinmektedir.¹³ Efrem'in ölümü sonrasında Nusaybin okulu zaman zaman kapansa da sonraki dönemlerde felsefeye daha fazla önem veren bir akademi haline geldi. Bu okulun IX. yüzyılda kapanması sıradan bir vakanın ötesinde Nusaybin'e hayat veren tarihsel ve kültürel unsurlardan birinin daha yitirilmesi anlamı taşıyordu. Bugün ayakta olan Mor Yakup Kilisesi de Mezopotamya'nın en eski kiliselerinden biri olup o günlerin izlerini günümüze taşıyan bir yapı niteliğindedir.¹⁴

Müslümanların bölgeye gelmesi ile birlikte İslam coğrafyacıları Nusaybin'in de içerisinde olduğu Yukarı Mezopotamya'ya *el-Cezire* ismini vermişlerdir.¹⁵ Bununla birlikte, Hz. Ömer döneminde İyaz bin Ganem komutasında yapılan İslam akınları neticesinde,¹⁶ bölgeye göç edip yerleşen Arap aşiretlerine atıfla el-Cezire bölgesi Diyar-ı Bekr, Diyar-ı Rebia ve

¹⁰ Bkz. Hayat Erkanal, "Mezopotamya'ya Açılan Kapı: Nusaybin", *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri*, 27-28 Mayıs 2004), Ankara 2009, s.7-8.

¹¹ David Bundy, "Vision for The City Nisibis in Ephrem's Hymns on Nomedra", *Religions of Late Antiquity in Practice*, Edt. Valantasis Richard, Princeton University Press, 2000. s. 189-206.

¹² Süryaniler, Hristiyanlığın yayılması için Hz. İsa tarafından seçilen 72 müjdecilerden biri olan Mor Aday'ın önce Urfa sonra da Nusaybin'e gelerek Süryanilere Hristiyanlığı benimsettiğini iddia etmektedirler. Mor Yakup da Nusaybin'de bulunan bir manastırda dünya gelerek önce rahiplik yapmış sonra da Nusaybin Episkoposluğuna terfi etmiştir. Bkz. Akyüz, *age*, s. 233.

¹³ Nesim Doru, "Nusaybin Akademisi Bağlamında Süryanilerde Felsefe", *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri*, 27-28 Mayıs 2004), Ankara 2009, s. 186.

¹⁴ Bu okul hakkında daha fazla bilgi için bkz. Nesim Doru, "Nsibin/Nusaybin Akademisi", *Makalelerle Mardin III Eğitim-Kültür-Edebiyat*, İstanbul 2007, s 1-28; "Urfa ve Nusaybin Okulları", *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni, İslam Düşüncesinin Altın Çağı*", İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 277-288.

¹⁵ Araplar Mezopotamya bölgesini aşağı ve yukarı olarak iki kısma ayırıp, güney Mezopotamya'ya *Sevad*, kuzey Mezopotamya'ya ise *el-Cezire* ismini vermekteydiler. El- Cezire adlandırması bölgenin Fırat ve Dicle nehirleri arasında bulunan bir adaya benzetilmesinden dolayı kullanılmıştır. Nitekim "cezire" Arapçada "ada" anlamına gelmektedir. Bkz. Adnan Çevik, *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 44; Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, Çev. N. Gök, İstanbul 2004, s. 381.

¹⁶ Bölgeye yapılan İslam akınları için bkz. Mehmet Azimli, "İslam'ın İlk Fetih Yıllarında Nusaybin ve Klasik İslam Kaynaklarında Göre Nusaybin'in Fethi", *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri*, 27-28 Mayıs 2004), Ankara 2009, s. 77-81.

Diyar-ı Mudar ismiyle üç kısma ayrılmıştı.¹⁷ Nusaybin, bu dönemde Diyar-ı Rebia bölgesinde Musul, Sincar, Duneysır ve Habur gibi önemli kentler ile birlikte bulunmakta ve bölgesinin merkezi olma hususunda özellikle Musul ile rekabet edecek şekilde, verimli ve merkezi bir kent konumundaydı. Ancak sonrasında gelişen bazı durumlar Nusaybin'in eski önemini kaybetmesine sebep olmuştur. Bu süreçte Nusaybin Hamdaniler, Ukayloğulları, Selçuklular, Artuklular ve Zengiler'in hakimiyetine girmiş ve bu yönetimlerin iradesi ile Musul, Mardin, Hısn-ı Keyfa ve Duneysır (Koçhisar) gibi kentlerin gölgesinde kalmıştı.¹⁸ Bu dönemlerden sonra kenti ziyaret eden birçok seyyah Nusaybin'in önceleri görkemli bir haldeyken sonradan harap durumda olduğunu çeşitli şekillerde tasvir etmişlerdi. 1326 yılında kenti ziyaret eden İbn Batuta buranın eski bir şehir olduğunu, etrafının bahçelerle çevrili olmasına rağmen esas kısmın yani merkezin harap olduğunu belirtmektedir.¹⁹ Bir diğer seyyah Thevenot ise İbn Batuta'dan çok sonra geldiği Nusaybin için “*eskiden burası büyük bir kasabaydı, şimdi ise bir iki mahalleye bölünmüş köylerden ibaret bir şehir*” diye tasvir etmiştir.²⁰ Evliya Çelebi de bu şehrin eski zamanda gayet mamur olduğunu, ancak şimdi eskisi gibi olmadığını belirtmektedir. Ayrıca Kays Urbanı, Muvâl Urbanı, Aştı Ekradı eşkıyaları derdinden köylerinin harap olduğunu da eklemektedir.²¹

Son olarak Safevi hakimiyetinde olan kent, Diyarbekir bölgesinin Yavuz Sultan Selim döneminde, İdris-i Bitlisi'nin faaliyetleri neticesinde Mardin ile birlikte Osmanlı idaresi altına girmiştir. Araştırmamız bu döneme odaklanarak, Osmanlı yönetiminin bölgedeki ilk dönemlerinde kent genelinde meydana gelen değişim ve süreklilikleri ele almakta, Nusaybin'in Osmanlı idaresi altındaki şehirleşme sürecini tahrir defterlerinden elde ettiği istatistikî veriler ile betimlemeye çalışmaktadır. Bu anlamıyla araştırma, Nusaybin'in de içerisinde bulunduğu Diyarbekir bölgesinin Osmanlılar tarafından ilhakının hemen akabinde belirli aralıklarla kayıt altına alınan 5 tahrir defterine ait verilere dayanmaktadır. Zira bu defterleri Osmanlı'nın bölgedeki ilk resmi kayıtları olmalarının ötesinde devletin idari ve ekonomik sisteminin bölgeye uygulanışının da kanıtları olarak görmek mümkündür.

Çalışmada, Nusaybin ile ilgili tahrir defterlerindeki veriler idari yapı, demografik durum, dini dağılım, yerleşim özellikleri ve ekonomik hacim gibi başlıklar altında ayrıntılı incelemeye tabi tutulmuştur. Ayrıca elde edilen verilerin bölgedeki benzer veya farklı özellikler gösteren diğer kentler ile mukayeseli şekilde değerlendirilmesi yöntem olarak benimsenmiştir.

¹⁷ Diyar-ı Bekr bölgesi merkezi Amida olmak üzere Mardin'den Bitlis'e kadar uzanan saha içerisinde Adıyaman, Harput, Meyyafarikin, Erzen, Bingöl, Siirt, Muş, Malazgirt, Ahlat ve Bitlis kentlerini kapsamaktadır. Diyar-ı Mudar bölgesi merkezi Harran ya da Rakka olmak üzere Urfa, Birecik, Suruç'u içerisine alan bölgeye tekabül eder. Diyar-ı Rebia bölgesi ise merkezi Nusaybin veya Musul olmak üzere Mardin-Musul arasındaki bölgeyi işaret eder. Bkz. Kütük, *Nisibis (Nusaybin) Bir Kadim Şehrin Hikayesi*, s. 40.

¹⁸ İslam coğrafyacılarından İbn Havkal Nusaybin'in ilk dönemlerde el-Cezire'nin görkemli ve en güzel şehirlerinden biri olduğunu belirttiikten sonra özellikle Hamdani yönetimi altında önemini kaybettiğini, Hamdani emirlerinin kötü ve zalim yönetiminin, koyulan ağır vergiler ile birlikte halkı bezdirdiğini, ellerindeki bahçe ve tarlaları satmak zorunda kaldıklarını belirtmektedir. Birçok ailenin bu yönetimden kaçarak Bizans sınırına sığındığı ve Hristiyan olduğu da kaydedilenler arasındadır. Çevik, “Orta Çağ İslam Coğrafyacılarına Göre Nusaybin”, s. 71.

¹⁹ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Çev. A Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 24

²⁰ Jean Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, Edt. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

²¹ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdat-Basra-Bitlis-Diyarbekir-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*, Haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 4. Kitap-2.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 748.

Zira bir yerin tarihini yazmak aynı zamanda onun çevresinin de tarihini yazmaktır.²² Dolayısıyla başlıklar altında Nusaybin'e ait veriler sunulurken sancak veya eyalet içerisindeki diğer kentler ile mukayesesi de yapılmakta ve bu verilerin kentin içerisinde bulunduğu üst idari birimler dahilinde ne anlam ifade ettiği de açıklanmaya çalışılmaktadır. Diğer kentler ile ilgili verilere hem defterlerdeki ilgili kısımlardan hem de bu kentler üzerine yapılmış diğer çalışmalardan ulaşılmıştır.

Kaynak Defterlere Dair

Tahrir defterlerinden elde edilen verilerden bir yerin ya da bölgenin nüfusu, yer isimleri, toplanan vergileri hakkında bilgi edinebilmek mümkündür. Zira bu defterler esas olarak farklı dönemlerde yerleşim birimlerinden elde edilen maktu gelirlerin miktarını ve bazı vergi kalemlerinin tafsilatlı kaydını içermektedir.²³ Ayrıca vergi mükellefi yetişkin erkeklerden tahsil edilen mücerred ve ispenç gibi bazı şahsi vergilerin kayıtlarına da ulaşmak mümkündür. Dolayısıyla bu işlemler neticesinde ortaya çıkan defterler bir taraftan zirai ve mali kayıtları içerirken öte taraftan idari ve sosyal yapıya dair çıkarımlarda bulunabilme imkânı da sunmaktadır. Tahrir işleminin ne kadar süre aralığında gerçekleştirildiğine dair kesin bir kanı oluşmasa da genel olarak 30 yılda bir tekrarlandığı kabul görmektedir.²⁴ Ancak bu çalışmada kullanılan defterlerin tarihlerinden de anlaşıldığı üzere bahsi geçen 30 yıllık periyodun pratikte pek karşılığı yoktur. Belirlenmiş periyotlardan ziyade padişahların tahta çıkma zamanları, önceki verilerin güncellenmesi gerekliliği, sefer ve savaşların yoğunluğu gibi durumların tahrirlerin yapılma sıklığını etkilediğini belirtmek gerekir.²⁵ Bu süre bazen 5 bazen 20 bazen de 30 yıl olabilmekteydi. İncelediğimiz bölgenin ilk tahriri 1518'de, ikinci tahriri 5 yıl sonra 1523'te, üçüncü tahriri 1540 yılında, dördüncü tahriri ise bir öncekinden 26 yıl sonra 1567 senesinde gerçekleşmiş ve bu tahrirlere dair tutulan defterler arşivlerde günümüze kadar muhafaza edilebilmiştir.

Bölgenin ilk tahriri H.924/M.1518 yılında Ali Çelebi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu tarih bölgenin Osmanlı idaresine geçmesinden hemen sonraya işaret etmektedir. Osmanlı Arşivi (BOA) Tapu Tahrir Defterleri (TT.d) fonunda 64 numara ile kayıtlı bu defter Diyarbakir bölgesinde bulunan birçok sancak, kaza, nahiye ve köye dair tafsilatlı bilgiler vermektedir. İkinci defter yine aynı fonda TT.d. 998 numaralı, H.929/M.1523 tarihli defterdir. Bu defter arşivde H. 932/M.1526 olarak, Türk Tarih Kurumu tarafından ise tıpkıbasım hali H.937/M.1530 tarihli olarak yayınlanmıştır²⁶ ise de konu üzerine çalışan ilgililer tarafından gerçekleştirilen tartışma neticesinde genel kabul olarak 1523 tarihi benimsenmiştir.²⁷ Bahsi geçen bu defter icmal yani özet bir defter olup, bu tür defterlerde kentlere ait işletme ve mukataa gelirlerinin yanı sıra yerleşim birimlerinin isim, hane ve mücerred sayıları verilmekte, bununla birlikte vergi gelirleri ayrıntılarına girilmeden toplam olarak kaydedilmektedir. Bu tarihte

²² Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal, *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2019, s. XII.

²³ Mehmet Öz, "Tahrir", *TDVİA*, C. 39, İstanbul 2010, s. 425.

²⁴ Ahmet Gündüz, *1523 M. (929 H.) Tarih ve 998 No'lu Tapu Tahrir Defterine Göre Musul, Mardin, Çermik, Harput ve Çemişgezek Sancaklarının Mukayeseli Tahlili*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 1993, s. 3.

²⁵ Öz, "Tahrir", *TDVİA*, C. 39, s. 426.

²⁶ *998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kadiriyye Defteri 937/1530*, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara 1998.

²⁷ Bu defterin tarihlendirilmesi ile ilgili tartışma için bkz. Veysel Gürhan, *Savur, Nüfus, İskân, Ekonomi, Siyasal Kitapevi*, Ankara 2020, s. 27-28.

Mardin'den ayrı olarak kaleme alınmış *Kanunname-i Nahiyeye-i Nusaybin tabi-i Mardin* başlığıyla müstakil bir Nusaybin kanunnamesi de bulunmaktadır.²⁸

Çalışmada kullanılan üçüncü tahrir defteri H. 947/M. 1540 tarihli olup Osmanlı Arşivi'nde TT.d. 200 numara ile kayıtlı mufassal defterdir. Bu defter 1518 tarihli ilk tahrirden sonra bölge hakkında ayrıntılı bilgiler sunan ilk mufassal yani ayrıntılı defterdir. Diğerinden farklı olarak bu kez defterde kentlerin büyüüp geliştiği, Osmanlı idari sisteminin etkilerinin görülmeye başlandığı, mahalle sayılarının artış gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla Osmanlı yönetiminin kentlerdeki etkilerini görmek açısından kıymetli veriler sunan bu ve sonraki defterler artı bir öneme sahiptir. Bu defterin 761-762 sayfaları arasında Nusaybin Kazası'na ait ayrı bir kanunname bulunmaktadır. Sonrasında 830. sayfaya kadar Nusaybin ile ilgili şehir ve köylerdeki tahrir işleminin detayları verilmektedir.

Kullanılan son defterler ise diğerlerinden farklı olarak Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri arasında bulunan H. 975/M.1567 tarihli 60 ve 265 numaralı defterlerdir.²⁹ Osmanlı Arşivi'nde aynı fon (TK.GM.d.) içerisindeki *Kulb, Tercil, Atak, Hısn-ı Keyf (Hasankeyf), Siird, Nusaybin, Akçakale, Sincar, Habur, Deyr-i Rahbe livaları* ile bunlara tabi nahiyelere ait mufassal bilgileri ihtiva eden 60 numaralı defter ile birlikte aynı tarihli kaydedilmiş *Hasankeyf, Siird, Nusaybin* ve *Akçakale* sancaklarına ait verilerden oluşan 265 numaralı icmal yani özet bir defter daha bulunmaktadır. Bu iki defterdeki Nusaybin ile ilgili veriler birbirleri ile karşılaştırıldığında işletme ve maktu gelirler ile yerleşim yerlerine ait verilerin tümünün aynı olduğu görülmektedir.³⁰ Bu benzerlik 265 numaralı defterin 60 numaralı mufassal defterin icmali olduğunu düşündürmektedir. İcmal defterin 18a sayfasında bulunan *icmal-i liva-i Nusaybin fi gurre-i Şevval sene 973* ifadesinden Nusaybin ile ilgili tahrir işleminin Nisan 1566 tarihinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Defterin diğer yerlerinde de aynı tarihe rastlamak mümkündür.³¹ Bu durum 265 nolu defterin arşiv kataloğunda H. 975/M.1567 tarihli olarak kaydedilmiş olsa bile Nusaybin'e ait tahrir işleminin H.973/M.1566 tarihinde gerçekleştiğini göstermektedir. Ancak TT.d. 60 kodlu defterin diğer çalışmalarda 1567 olarak kullanılması nedeniyle bu çalışmada da aynı tarihin esas olarak alınması uygun görülmüştür. Ayrıca 265 numaralı defter özellikle mufassal defterin okunamadığı yerlerdeki eksik bilgilerin tamamlanmasında kullanılmıştır.

Literatür

İlk ve Orta Çağ dönemi Nusaybin kent tarihi birkaç tez ve çok sayıda çalışmaya konu olmuşken³² Osmanlı dönemi Nusaybin tarihine dair araştırmalar daha çok Diyarbakır ve Mardin

²⁸ BOA, TT.d. 998, s. 5; Ömer Lütfü Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Mali ve Esasları I, Kanunlar*, s. 164.

²⁹ 60 numaralı defterin orijinal kodu TKG.KK.TTd. 97, 265 numaralı defterin orijinal kodu ise TKG.KK.TTd. 311'dir. Metin içerisinde verilen referanslara arşivde daha kolay ulaşılabilmesi için bu defterlerin arşivdeki güncel kodları kullanılmıştır.

³⁰ Örneğin tabakhane işletmesi geliri her iki defterde de 18.000, hamam ve kervansaray geliri 4.320, resm-i tapu 1.000, resm-i kıtlakçıyan 1.500 ve Çeltük geliri 302.160 akçedir. (Bkz. BOA, TK.GM.d. 265, s. 15a; 60, s. 252a). Yine köy sayıları ve hanelerine bakıldığında da aynı sayıların olduğu görülmektedir.

³¹ İsod Livası icmali verilirken de 973 tarihi kullanılmıştır. Bkz. BOA, TK.GM.d. 265, s. 13b.

³² Nusaybin'in Osmanlı öncesi ile ilgili tezler için bkz. Dursunbey Yalçınkaya, *II. ve VII. Yüzyıllar Arasında Nusaybin*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2010; Ahmet Kütük, *Orta Çağ'da Nusaybin Bölgesinin Siyasi, Sosyal, İktisadi ve Kültürel Durumu*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2006; *Bizans İmparatorluğu Döneminde Nusaybin'in Siyasi, Sosyal, İktisadi, Mimari ve Kültürel Durumu: IV.-X. Yüzyıl*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elâzığ 2012; Gazi Aydın, *Süryani Kroniklerine Göre Bizans-Sasani*

ile ilgili çalışmalarla sınırlı kalmıştır. Nusaybin ile ilgili sempozyumlarda sunulan bazı bildirimler dışında müstakil bir çalışmanın literatürdeki eksikliği göze çarpmaktadır. Bununla birlikte tahrir defterleri ile ilgili olarak yapılmış olan çalışmaların genellikle Diyarbakır Eyaleti ve tabi sancakları hakkında olduğunu, Nusaybin ile ilgili bilgilerin ise bu kentler ile ilişkisiyle sınırlı kaldığını belirtmek gerekir. Bu çalışmalardan en çok bilinenleri Mehdi İlhan'ın Amid (Diyarbakır),³³ Nejat Göyünç'ün Mardin,³⁴ Mehmet Ali Ünal'ın Harput,³⁵ Ahmet Nezihi Turan'ın Ruha (Urfa)³⁶ adlı çalışmalarıdır. Bunun yanında Mehmet Salih Erpolat'ın "Diyarbakır Beylerbeyliği'ndeki Yer İsimleri" adlı doktora çalışması da bu alandaki önemli çalışmalardan biri olarak göze çarpmaktadır.³⁷ Bunlar arasında araştırmamızı en çok ilgilendiren Göyünç'ün *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı* adlı çalışmasıdır. Zira Nusaybin uzun bir süre nahiye ya da kaza olarak Mardin Sancağı'na tabi bir kent konumundaydı. Ancak bahsi geçen çalışmanın Mardin'e odaklanması, Nusaybin ile ilgili bilgilerin sınırlı olarak verilmesine sebep olmuştur. Ayrıca Göyünç, Nusaybin'in 1518 ve 1523 yıllarına ait hane ve mücerred sayıları ile tahmini nüfus bilgilerini aktarmakla birlikte araştırmamızda kullanılmış olan 1540 ve 1567 tarihli defterlerdeki verilere yer vermemiştir. Bu durum bahsi geçen tarihlerde Nusaybin'in Mardin'den ayrılarak önce kaza sonra da müstakil bir sancak şeklinde ayrı bir idari üniteye dönüşmesinden kaynaklı olmalıdır. Ancak bu araştırmada 1518 ve 1523 tarihli defterlerdeki veriler tekrardan okunup tespit edildiği gibi, 1540 ve 1567 tarihlerindeki kayıtlarda değerlendirilerek şehirde yaşanan değişimler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

İlgili defterleri kaynak kullanan bir diğer çalışma Durmuş Volkan Karaboğa'ya ait *XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaleti'nde İktisadi Hayat (1518-1568)* isimli doktora tezidir.³⁸ Diyarbakır Eyaleti'nin iktisadi yapısının incelendiği bu çalışmada eyalet dahilindeki sancaklara ait ekonomik verilerin karşılaştırmalı olarak verildiği görülmektedir. Ancak bu çalışmada da 1567 yılı öncesi verilerin bağlı bulunduğu Mardin Sancağı ile ilişkisi ile sınırlı kaldığı görülmektedir.

Osmanlı dönemi Nusaybin'i ile ilgili tek müstakil çalışma M. Salih Erpolat'ın 2004 yılında düzenlenen Nusaybin Sempozyumu'nda sunmuş olduğu "*XVI. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarından Tahrir Defterlerine Göre Nusaybin*" adlı bildirimidir.³⁹ Erpolat bu çalışmasında Nusaybin'e ait şehir ve köylerin isimleri ile hane ve mücerred sayılarını tablolarla aktarmıştır. Ancak doktora çalışmasından kaynaklı olduğu görülen bu bildirimde sadece yerleşim birimlerinin isimleri ve hane-mücerred sayıları verilmiş, veriler geniş bir değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Çalışmamızda Nusaybin'deki köy isimlerinin tespiti hususunda Erpolat'ın hem söz konusu bildirisinden hem de yukarıda ismi zikredilen doktora tezinden yararlanılmıştır.

Savaşlarının Mezopotamya Şehirlerine Etkisi: Nusaybin Örneği (IV-VII. Yüzyıllar), Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2017; Bediha Şimşek, *İlk Dönem İslam Tarihinde Nusaybin ve Nusaybin Akademisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

³³ Mehdi İlhan, *Amid (Diyarbakır)*, TTK Basımevi, Ankara 2000.

³⁴ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK Basımevi, Ankara 1991.

³⁵ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK Basımevi, Ankara 1989.

³⁶ Ahmet Nezihi Turan, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, TTK Basımevi, Ankara 2012.

³⁷ Mehmet Salih Erpolat, *Diyarbakır Beylerbeyliği'ndeki Yer İsimleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1999.

³⁸ Durmuş Volkan Karaboğa, *XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaleti'nde İktisadi Hayat (1518-1568)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2017.

³⁹ Mehmet Salih Erpolat, "XVI. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarından Tahrir Defterlerine Göre Nusaybin", *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2009, s. 135-150.

Ancak belirtmek gerekir ki defterlerin yeniden okunması ve elde edilen verilerin tasnifinde, bahsi geçen doktora tezi ve bildirideki bazı yer isimleri ile hane-mücerred sayılarının bizim çalışmamızdan farklılaştığı görülmüştür.

Mardin Sancağı'na bağlı bir nahiye iken sonrasında müstakil bir kaza olan Savur ile ilgili yapılan *16. Yüzyılın İlk Yarısında Savur, Nüfus-İskân-Ekonomi* isimli çalışma da Nusaybin ile birlikte hem Diyarbakır hem de Mardin ile idari bağları bulunan bir kente odaklanmaktadır.⁴⁰ Nusaybin ile ilgili verilerin karşılaştırılması sırasında Savur ile bilgiler için bu kitabın tespitlerinden de faydalanılmıştır.

1. İdari Yapı:

Osmanlı idari sistemi eyalet/beylerbeyliği,⁴¹ sancak/liva,⁴² kaza,⁴³ nahiye⁴⁴ ve köylerden müteşekkildi. Bir yerleşim yeri fetih ya da ilhak edildiğinde öncelikli olarak demografik, fiziki ve ekonomik açıdan değerlendirilerek idari olarak hangi statüyü elde edeceği belirlenirdi. Bu yapılırken askeri-stratejik, üretim-paylaşım ve dini-etnik koşullar/etkenler ile birlikte siyasi, sosyal ve ekonomik politikalar göz önünde bulundurulur, yakın-uzak yerleşimlerle oluşturulan kültürel ve ekonomik ilişki ağları dikkate alınarak çok bileşenli bir karar mekanizması oluşturulurdu. Nusaybin'in içerisinde yer aldığı Diyarbakır Eyaleti de bu doğrultuda Osmanlı egemenliğine geçiş sürecini müteakip hem Osmanlı sistemi hem de kadimden gelen uygulamalar çerçevesinde organize edilerek sancak, kaza, nahiye ve köylere ayrılmıştı. Ancak bir yerleşim yerinin idari bir üniteye dönüştürülmesi sırasında belirlenecek statüsü ile ilgili yukarıda belirtilen etkenlerin yanı sıra *eski/önceki*, diğer bir deyişle *kadim* uygulamaların belirleyiciliği de bulunmaktaydı. Bu durumun Diyarbakır Eyaleti özelinde iki şekilde pratiğe dönüştüğünü görmek mümkündür. Bunlardan ilki *kadimden olagelen* ya da

⁴⁰ Gürhan, *age*, s. 27-28.

⁴¹ Osmanlı idari teşkilatının taşradaki en üst birimi beylerbeyliği ya da eyaletlerdi. Osmanlı coğrafyasının genişlemesi ile birlikte merkezden yönetimin zorlukları karşısında yeni idari birimlerin oluşturulması kaçınılmaz olmuş ve I. Murad döneminde birkaç sancağın bir araya getirilmesi ile oluşturulan Rumeli Beylerbeyliği idari teşkilatlanmada yerini almıştı. Sonrasında Anadolu, Rum ve Karaman beylerbeyliklerine ek olarak Diyarbakır bölgesinin fethedilmesi ile Diyarbakır Beylerbeyliği de eklenmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elâzığ 1997, s. 6; Halil İnalçık, "Eyalet", *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 548; Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı*, Ankara 1998, s. 83.

⁴² Sancak Osmanlı yönetim teşkilatı açısından en temel yönetim birimidir. Osmanlıların bu yönetim birimini taşra teşkilatının temeli haline getirdikleri bilinmektedir. Şehzadelerin de yönetimde tecrübe kazanmaları amacıyla gönderildikleri sancaklar her zaman bir bey tarafından yönetilmemekteydi. Özellikle havas-ı hümayuna ait gelirlerin çoğunlukta olduğu yerlerde bu gelirleri toplamak ve idare etmekle görevli voyvodaların aynı zamanda idari bir işleve de sahip olarak buldukları sancakları yönettikleri görülmektedir. Mardin böyle bir sancak olup 18. Yüzyılda bir voyvoda tarafından yönetilmekteydi. Sancak hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 15-18.

⁴³ Tamamen Osmanlılara has bir idari yapılanma olan "kaza", bir kadının idari bölgesini ifade etmektedir. Ancak sonraları bu anlam coğrafi bir yer olarak da kullanılmaya başlanmış, en son olarak tımar sisteminin önemini kaybetmesi ile birlikte birkaç nahiyeden müteşekkil bir idari ünite olarak Osmanlı idari teşkilatı içerisinde yerini almıştır. Kaza hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Tuncer Baykara, "Kaza", *TDVİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 119-120.

⁴⁴ Nahiye kavramı tahrir defterlerinde sıklıkla geçmekte ve hesaplamalar çoğu zaman nahiye bazında tasnif edilmektedir. Nahiye anlam olarak kazadan küçük, köyden büyük yerleri ifade etmiş olsa bile bazen bir semt ya da yörenin, bazen de bir kazanın yerine kullanıldığı da görülmektedir. Nahiye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Nahiye", *İA*, C. 9, İstanbul 1964, s. 37; İlhan Şahin, "Nahiye", *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 306.

kanunu kadim üzere ifadeleriyle belirtilen siyasi, idari ve ekonomik bazı uygulamaların sürekliliğinin kanunnameler ile sağlanmasıdır.⁴⁵ Özellikle bu bölge için belirtilecek olursa Akkoyunlular devrinden kalan çok sayıda kural ve uygulamaların kentlerin kanunnamelerinde çeşitli ifadelerle devam ettirildiğine rastlamak mümkündür. Örneğin 1518 tarihli Diyarbakır kanunnamesinde *tafsil-i kanunname-i Liva-i Amid ber mucabi kanunu Hasan Padişah* ifadesiyle Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan döneminde belirlenen kanunların devam ettirildiği, başka bir yerde ise *kanun-u kadim üzere* ifadesinden yine eski kanunların uygulanmasında süreklilik sağlandığı anlaşılmaktadır.⁴⁶ Aynı şekilde 1518 tarihli Mardin Livası Kanunnamesinde de *şehr-i mezkure ber mucabi kanunu Hasan Padişah* ifadesi kullanılmış ve şehir ile köylerdeki *bac* ve *tamga* vergilerinin toplanmasında eskiden kalma kanunların geçerli olduğu belirtilmiştir.⁴⁷ 1523 yılındaki bölgenin ikinci tahriri esnasında Osmanlı sisteminin yerleşmesinden kaynaklı olarak kanunnamelerde bu ifadelerin azaldığı görülse de Mardin kanunnamesindeki *ve un gelüp satılır olsa nesne kaydetmeyüp sehiv olmuş, amma kadimden yükde bir Osmani akçe alınırmuş, yine evvel üzere alınmak mukarrer kılındı* ifadesinden ve Nusaybin kanunnamesindeki *kanunu kadimleri bu imişki tamga-i siyahiyeye müteallik olan meta'...* ifadesinden anlaşıldığı üzere eskiden kalma kanun ve kuralların varlığını korumaya devam ettiği görülmektedir.⁴⁸

Bir kentin idari statüsünün belirlenmesi sırasında dikkate değer diğer bir husus ise fetih/ilhak öncesinde halkla ya da onları temsilen yerel güç odakları ile yürütülen diplomasi neticesinde varılan anlaşmaların etkisidir. Yine bu bölge özelinde belirtecek olursak Anadolu'nun doğu bölgelerinin Safevilerden alınması sırasında önemli rolleri olan yerel hanedanlar ile devlet arasındaki ilişki ağını organize eden İdris-i Bitlisî'nin tasarrufunda şekillenen anlaşmalar bölgedeki sancakların yapısının belirlenmesinde etkili olmuştur.⁴⁹ Bu süreç boyunca yerelde canlı tutulan diplomasinin pozitif bir sonucu olarak birçok yerin savaş yapılmadan ilhak edilmesi çok sayıda yerel hanedana kısmi serbestiyet tanınması ile neticelenmişti. Yurtluk-ocaklık ve hükümet adı verilen bu sancaklara Osmanlı coğrafyasındaki başka bölgelerde rastlamak mümkünse de en fazla bu bölgenin idari şekillenmesine katkı sunduğunu belirtmek gerekir.⁵⁰

Yukarıda bahsedilen etkenler çerçevesinde bölgenin 1518 tarihli ilk tahririnde Diyarbakır Eyaleti 12 sancak olarak taksim edilmişti. Bunlar: Mardin, Sincar, Berriyecik, Ruha, Siverek, Çermik, Ergani, Harput, Arapgir, Kığı ve Çemişgezek livalarıydı. Ancak tahrir defterlerinde sadece işlem yapılan sancaklara yer verildiğinden, tahrir yapılmayan hükümet ve bazı yurtluk-ocaklık sancakların defterlerde bulunmadığı görülmektedir. Nitekim yukarıda ismi geçen sancaklardan sadece Çermik Sancağı yurtluk tarikiyle tasarruf edilmiş ve bölgede 1518

⁴⁵ Osman Gümüştü, Emine Erdoğan Özünlü, "Osmanlı Devleti'nin Resm-i Çift Uygulamalarını Yeniden Düşünmek", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 31, S. 1 (2016), s. 178.

⁴⁶ Barkan, *Kanunlar*, s. 145-146.

⁴⁷ Barkan, *Kanunlar*, s. 158.

⁴⁸ Barkan, *Kanunlar*, s. 162.

⁴⁹ Remzi Kılıç, "Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne Katılması (1515-1517) ve Sonuçları", *Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri (20-22 Mayıs 2004)*, Diyarbakır 2014, s. 575.

⁵⁰ Yurtluk ocaklık ve hükümet sancakları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Ünal, "Diyarbakır'de Osmanlı Hakimiyetinin ve Diyarbakır Beylerbeyliği'nin Kurulması", *Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri (20-22 Mayıs 2004)*, Diyarbakır 2014, s. 567-573; Orhan Kılıç, "Ocaklık", *TDVİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 317; "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, S.10 (1999), s. 119.

tarihinde tahriri yapılan tek yurtluk-ocaklık olarak kaydedilmiştir.⁵¹ Bu tahrirde Nusaybin, Savur ile birlikte Mardin Livası'na bağlı bir nahiye konumundadır. Bu durumun 1523 tarihinde de devam ettiğini hem Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları arasında bulunan 1520 tarihli bir belgede hem de bölgenin 1523 tarihli ikinci tahrir defterinde görmekteyiz. Bahsi geçen belgede Diyarbekir Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın *nahiye-i Nusaybin'den Amid-i mahruseye nüzul ettiklerinde* hastalanarak vefat ettiği bildirilmekte ve bölgedeki beyler ile görüşülüp, gönüllerinin alınması tavsiyesi ileilmektedir.⁵² 1523 tarihli bölgenin ikinci tahrir defterinde ise "*nahiye-i Nusaybin tabi-i Mardin ma kurra-i tabi*" ifadesi ile Nusaybin'in yine Savur ile birlikte Mardin Sancağı'na bağlı bir nahiye olarak tahrir işlemlerinin gerçekleştirildiği görülmektedir.⁵³ Bu dönemde *mahsulat-ı nahiye-i Habur tabi-i liva-i Mardin* ifadesiyle Habur'un da beylerbeyi hasları içerisinde Mardin'e bağlı bir nahiye olarak kaydedildiği görülse de sadece yekun kısmı verilmiş, ayrıntılarına yer verilmemiştir. Nahiyenin klasik Osmanlı idari yapısında kazadan küçük yer anlamında kullanıldığı düşünüldüğünde Habur'un nahiye olarak nitelendirilmesine rağmen henüz bu dönemde Nusaybin ve Savur kadar büyük olmadığı anlaşılmaktadır.

Nusaybin nahiye olarak kaldığı 1518-1540 yılları arasındaki 22 yıllık dönemde Mardin Sancağı'ndaki yerleşim birimleri arasında köy ve kentlerdeki vergiye tabi kişi sayısına göre Mardin ve Savur'dan sonra üçüncü büyük yerleşim yeri idi. 1518 tarihinde Nusaybin'deki toplam nefer sayısı 496 idi. Aynı yıl Mardin merkezinde 7.439, Savur'da 887 nefer bulunmaktaydı.⁵⁴ Bununla birlikte Mardin'de 196 köy varken, Savur'da 51, Nusaybin'de ise sadece 13 köy vardı (bkz. Ek 1). Bu durum Nusaybin'in sancak içerisinde hem nüfus hem de yerleşim sayısı bakımından Mardin ve Savur'un gerisinde olduğunu göstermektedir. 1523 yılına gelindiğinde Nusaybin'in bu kez %92'lik bir artışla 953 nefer sayısına çıktığı, köy sayısının ise 13'den %430'luk bir artışla 69'u bulunduğu anlaşılmaktadır (bkz. Ek 2). Bu tarihte Nusaybin, idari organizasyonda hala nahiye olarak devam ediyor olsa bile belli bir gelişim ivmesi yakaladığı görülmektedir. Ancak bu dönemde sadece Nusaybin değil Mardin Sancağı genelinde bir değişim ve gelişim söz konusudur. Zira bir önceki tahrirde müstakil bir sancak olarak kaydedilen Berriyecik, 1523'te bu statüsünü kaybederek kaza olarak Mardin Sancağı'na bağlanmıştır. Yine önceki tahrirde nahiye olan Savur'un da idari statüsünde değişiklik yapılarak bu kez kaza olarak Mardin'e tabiiyetinin devam ettiği görülmektedir.

Nusaybin'deki gelişim ivmesinin 1523-1540 tarihleri arasında da artarak devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde 69 olan köy sayısı %47,7'lik bir artışla 99'a yükselmiştir (Bkz. Ek 3). Ayrıca önceki tahrirlerde kaydedilmeyen mezraların bu tarihten itibaren kayda geçirildiği görülmektedir. Zira 1540 tarihinde 65 adet yeni mezra deftere kaydedilmiştir. Bir önceki tahrirde 953 olan vergiye tabi mükellef sayısı ise %206 artarak 2.804'e yükselmiştir. Ayrıca şehir merkezinin dışında Zeynel Abidin ve Doğan isimlerinde iki ayrı mahalle kurulmuştur. Bu gelişim 1540 tarihinde Savur ve Berriyecik ile birlikte Nusaybin'in Mardin Sancağı'nın üçüncü kazası olarak idari statü elde etmesine sebep olmuştur.⁵⁵

1567 tarihine gelindiğinde Nusaybin'in gelişmekte olan yapısı bu dönemde de devam etmiştir. Şehir artık 6 mahalleye bölünerek incelediğimiz dönem içerisindeki en yüksek mahalle

⁵¹ BOA, TT.d. 64, s. 506-530.

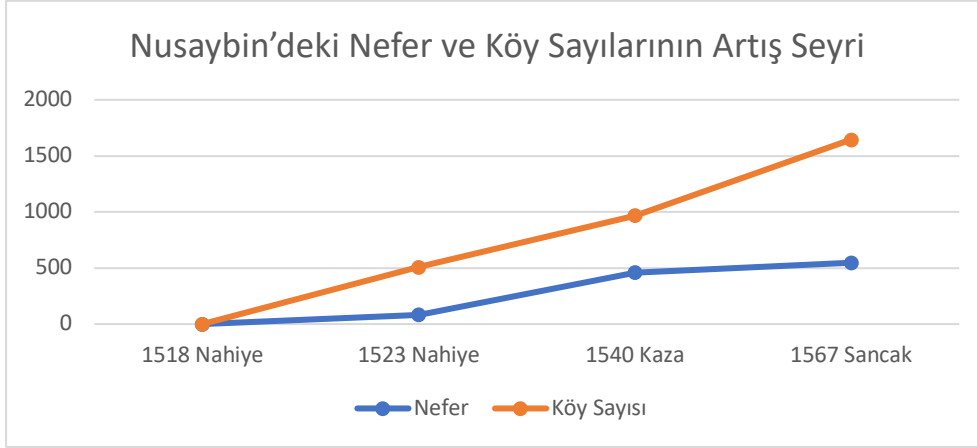
⁵² BOA, TS.MA.e, 754/9 (Orijinal kodu TSMA No: 6102/1)

⁵³ BOA, TT.d. 998, s. 8.

⁵⁴ Mardin Sancağı içerisindeki vergi mükellefi sayılarının karşılaştırmalı grafikleri için bkz. Gürhan, *age*, s. 48.

⁵⁵ BOA, TT.d. 200, s. 769.

sayısına ulaşmıştır (Bkz. Tablo 1). Ayrıca *Nehr-i Çalı*, *Nehr-i Dere* ve *Nehr-i Kertuvan* isimli 3 nahiyeye de oluşturulmuş ve kentin gelirleri bu nahiyelere göre taksim edilmiştir. Kent genelindeki köy sayısı %94 artarak 192'ye ulaşmıştır (Bkz. Ek 4). Köy sayısındaki artışın tersi olarak mezra sayısı düşmüş ve 51 olarak kaydedilmiştir. Bu durum bazı mezraların iskana açıldığını göstermektedir. Bu dönemde vergiye tabi kişi sayısı ise yüzde 15,3 artarak 3.234'e yükselmiştir. Bütün bu artışlar neticesinde 1567 tarihiyle birlikte Nusaybin müstakil bir sancak olarak Diyarbekir Eyaleti içerisinde yerini almıştır.⁵⁶ Aşağıdaki grafikte de görüldüğü üzere Nusaybin'de köy ve nefer sayılarının ciddi bir artışı söz konusudur. Bu artışa paralel şekilde idari statünün de değiştiği görülmektedir.

Nusaybin'in 17. yüzyıla kadar sancak olarak statüsünü devam ettirdiği bu yüzyılın tarihçilerinden olan Ayn Ali Efendi'nin *Kavânin-i Âli-i Osman der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan* adlı eserinden ve Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden anlaşılmaktadır. Ayn Ali Efendi, *Diyarbakir Eyaleti'nin 11 sancak, 8 yurtluk tarikiyle tasarruf olunan Ekrad Sancağı*,⁵⁷ *5 mefruz'ul kalem olunan hükümet sancağı*⁵⁸ olarak teşkil ettiğini belirtmektedir. 11 sancaktan biri Nusaybin olup, diğerleri Amid, Harput, Ergani, Siverek, Hısnıkeyf, Çemişgezek, Siird, Meyafarikin, Akçakale ve Sincar ile Habur'dur. Sincar ve Habur birlikte tek sancak olarak kaydedilmişlerdir. Bu listede Nusaybin 200.000 hasılata sahip olup 40 cebelü ile kaydedilmiştir.⁵⁹ Yazarın eserini H.1018/M.1609-1610 tarihlerinde yazdığı bilindiğine göre Nusaybin'in o dönemde de sancak olarak idari varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

Evliya Çelebi ise Nusaybin hakkında "Evvelâ bu eski şehir Diyarbakır Eyaleti toprağında başka sancakbeyi tahtıdır. Beyinin Süleyman Han Kanunu üzere hâssı 200.000 yük akçedir ve 700 askere sahiptir. Hükûmeti altında zeamet 12 ve tımar 105'tir. Cebelüleriyle toplam 900 asker olup alaybeyi ve çeribaşısıyla sefer eşerler [sefere giderler]."⁶⁰ demektedir ve o dönemde Nusaybin'in Diyarbakir Eyaleti'ne bağlı bir sancak olduğunu teyit etmektedir. Ayrıca bu şehrin kadısının âsitaneden geldiğini ve senelik 150 kuruş gelire görev yaptığını,

⁵⁶ BOA, TK.GM.d. 60, s. 247a.

⁵⁷ Sağman, Kulp, Mihranî, Tercil, Atak, Pertek, Çapakçur, Çermik Livaları.

⁵⁸ Cizre, Eğil, Kığı, Palu, Hazro Livaları.

⁵⁹ Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âli-i Osman Der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, Tasvîr-i Efkâr Gazetehânesi, İstanbul H. 1280/M. 1863, s. 30-31. (Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Nadir Eserler Kataloğu, Yer Kodu: A/2306)

⁶⁰ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 747

*müftü, nakip, kale dizdari, yeniçeri serdari, kale neferatları, şehir subaşı ve muhtesip gibi görevlilerin şehirde tam olarak bulunduğunu kaydetmektedir.*⁶¹

2. Nüfus Özellikleri:

Tahrir defterlerinden elde edilen istatistiki bilgiler arasında en dikkat çeken hane ve mücerred sayılarını kullanarak tahmini nüfus miktarının belirlenebilmesi hususudur.⁶² Bu şekilde bir yerin nüfus tahminini yapmak sıkça başvurulan bir yöntem olsa da zaman zaman eleştirilere maruz kalmaktadır. Zira defterlerde kaydedilen kişilerin sadece erkek olması ve askeri sınıf üyelerinin vergiden muaf tutulmaları gibi hususlar bu türden bir hesaplamanın dezavantajı olarak görülmektedir. Öz, tahmini nüfus tespitlerinden ziyade defterlerdeki istatistiki verilerin kategorize edilerek elde edilen oran ve toplamalar üzerinden değerlendirme yapılmasının daha doğru olacağı kanaatini öne sürmektedir.⁶³ Faroqhi'nin de benzer şekilde kat sayı ile hesaplama yerine toplam vergi sayısına yönelmeyi tercih ettiği görülmektedir.⁶⁴ Osmanlı demografisi üzerine önemli çalışmalar yapmış olan Ömer Lütfi Barkan ise nüfus hesaplamalarında 5 katsayısını kullanmış ve bu sayı genel kabul gören hesaplama yöntemi olarak benimsenmiştir.⁶⁵ Barkan'ın hesap usulünü daha sonra Göyünç,⁶⁶ Emecen,⁶⁷ ve Lowry⁶⁸ de benimsemiş ve ilgili çalışmalarında kullanmışlardır. İlhan 5,5,⁶⁹ Özcan⁷⁰ ve Ünal⁷¹ 7, Gündüz hem 6 hem de 7⁷² katsayısını kullanarak Barkan'dan farklı yöntemler denemişlerdir. Ayrıca her yer için farklı bir kat sayı oluşturulması gerektiği fikrini ileri sürenler de

⁶¹ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, s. 748.

⁶² "Hane" kavramı geçim kaynağına sahip evli bir erkeğe işaret etse de aslında bu erkek ile aynı çatı altında bulunan tüm aile bireylerini temsil edilmekteydi. Dolayısıyla nüfus hesaplamaları yapılırken bu durum göz önünde bulundurulmalı ve her hane için eş ve çocuklarında hesaplandığı ideal bir kat sayı bulunması hedeflenmelidir. Mücerred ise bekar yetişkin erkekler için kullanılan adlandırma olup "*kisb-i kâra kadir*" ifadesiyle yani bir iş yapmaya kadir olan, yaşı buluşa ermiş anlamında tarif edilmişlerdir. Bekar olmaları nedeniyle nüfus hesaplamalarında tek kişi olarak dikkate alınmaktadırlar. Bkz. Halil İncelik, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü", *Belleten*, C. XXIII, S. 92 (1959), s. 575-610; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I, 1300-1600*, İstanbul 2000, s. 61-62; Nejat Göyünç, "Hane Kavramı Hakkında", *İstanbul Üniversitesi. Edebiyat Fak. Tarih. Dergisi*, 32, 1979, s. 331-348; Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 131.

⁶³ Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, S. XII (1991), s. 438.

⁶⁴ Suraiya Faroqhi, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", *International Journal of Turkish Studies*, C. 1, S. 1 (1979), s. 39.

⁶⁵ Bu yöntemle göre defterlerde kayıtlı olan hane sayısının 5 ile çarpılmasıyla elde edilen rakama mücerredler eklenmektedir. Ancak muaf, askeri ve ilmiye sınıfına mensup kişilerin deftere kaydedilmediği düşünüldüğünde buna eklenecek yüzde 10'luk ek nüfus ile oluşturulan formülün ($Hane \times 5 + Mücerred + \%10$) tahmini nüfusunu verebileceği belirtilmektedir. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, S. 10, 1953, s. 1-26; "Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterler". *İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. 1-2, 1941, s. 20-59.

⁶⁶ Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, s. 80-88

⁶⁷ Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Basımevi, Ankara 2013, s. 55.

⁶⁸ Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi, 1461-1583*, Çev: Demet ve Heath Lowry, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 43.

⁶⁹ M. Mehdi İlhan, "On Altıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar", *Belleten*, C. LIV, S. 209 (1990), s. 217.

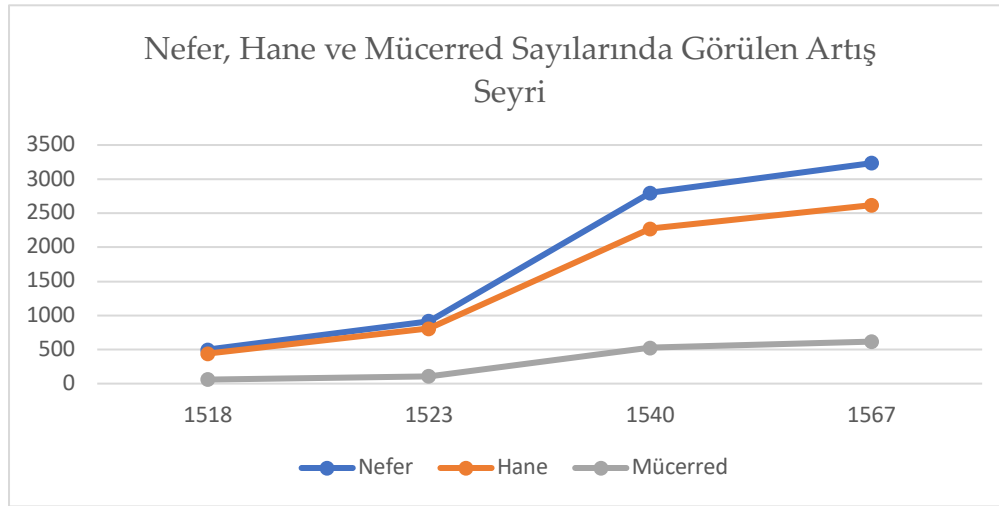
⁷⁰ Reyhan Özcan, *1518 (H. 924) ve 1522-1523 (H. 928-929) Tarihli Arabgir Sancağı Tahrir Defterleri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ, 2000.

⁷¹ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, s. 63; *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 71.

⁷² Gündüz, *age*, s. 21-23.

bulunmaktadır.⁷³ Nusaybin gibi Mardin Sancağı'na bağlı diğer birim olan Savur ile ilgili son dönemde yapılan başka bir çalışmada bölge üzerine yapılmış diğer çalışmalar da dikkate alınarak 5,5 kat sayısı kullanılmıştır.⁷⁴ Bu çalışmada da Savur için belirlenen 5,5 kat sayısı esas alınarak nüfus hesaplamalarının yapılması benimsenmiştir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında Nusaybin'in nüfusuna dair bilgiler incelendiğinde Osmanlı egemenliği altındaki ilk yıllarda 1518 tarihli tahrir defterinde kaydedilen 496 neferin 441'inin hane, 55'inin ise mücerred olarak kaydedildiği görülmektedir. 1523 yılında gelindiğinde hane miktarının %83 artarak 807'ye, mücerredlerin ise %84,7 nispetinde artış göstererek 109'a yükseldiği tespit edilebilmektedir.⁷⁵ 1540'a kadar olan dönemde de bu artışın devam ettiği, hane sayısının %182,6 artışla 2.272'e, mücerred sayısı ise bir önceki tahrir dönemine göre %379 gibi bir artış ile 527'ye yükseldiği görülmüştür. Son olarak 1567 tarihinde hane sayısının %14,7 artışla 2.681'e, mücerred sayısının ise %17,7'lik artış oranıyla 616'ya yükseldiği tespit edilmiştir. Bu fazla rakam içeren istatistiki bilgilerin ortaya çıkardığı en anlamlı sonuç ise hane ve mücerred sayılarındaki bu süregiden artışların Osmanlı egemenliği sonrası Nusaybin nüfusunu dinamik bir yapıya büründürdüğünü ve devamlı artan bir ivme kazandırdığını göstermiş olmasıdır. Aşağıdaki grafik tahrir yapılan yıllara göre nefer, hane ve mücerred sayılarındaki hareketliliği göstermektedir.

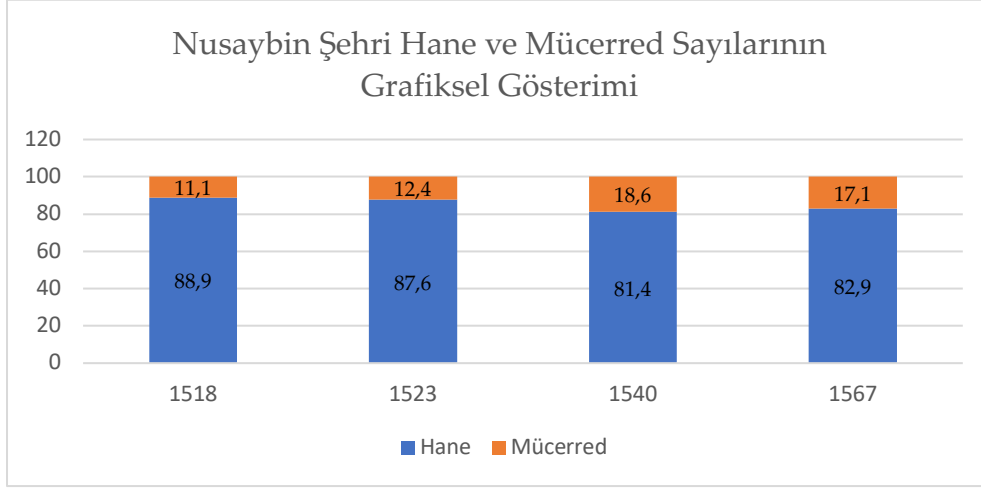
Yukarıdaki grafikten de anlaşıldığı üzere üç kategoride de en büyük artışın 1523-1540 yılları arasındaki dönemde, yani Nusaybin'in nahiyeden kazaya dönüşümü sırasında gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemde aşağıda ayrıntılarıyla inceleneceği üzere köy sayısında da ciddi bir artış yaşanmıştır. Ayrıca hane ve mücerredlerin kent içerisindeki oranına bakıldığında da 1540 yılında mücerred sayısının %379,8 gibi ciddi bir artış gösterdiği ve nüfus

⁷³ McGowan Semendire için 3,57, Segedin için 4,59, Sirem için ise 6 rakamlarını tespit etmiştir. Bkz. Nejat Göyünç, "Hane", *TDVİA*, C. 15, s. 552-553.

⁷⁴ Gürhan, *age*, s. 62-63.

⁷⁵ Göyünç, bu rakamı 953 olarak vermiştir (Bkz. Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, s. 83). 16. Yüzyılın İlk Yarısında Savur adlı kitapta 1523 yılına dair Nusaybin ile ilgili hane ve mücerred sayıları Savur ile karşılaştırılırken Göyünç'ün sunduğu veriler esas alınmıştır (Bkz. Gürhan, *age*, s. 56). Ancak bu çalışmada defterlerin Nusaybin ile ilgili kısımları ayrıntılı şekilde yeniden okunduğundan yeni elde edilen veriler ile önceki çalışmalar arasında farklılıklar olduğu görülmüştür. Doğal olarak bu çalışmada yeni veriler nüfus değerlendirmesinde kullanılmıştır.

içerisindeki payının arttığı görülmüştür. 1518 ve 1523 yıllındaki şehir nüfusu içerisinde %11,1 ve %12,4 paya sahip olan mücerredler 1540 yılında %18,6, 1567'de %17,1 paya sahip olmuştur. Aşağıdaki grafik hane ve mücerredlerin kent içerisindeki oranlarını göstermektedir.

Elde edilen verilere 5,5 kat sayısı kullanılarak tahmini nüfusu hesaplama yönteminin uygulanması neticesinde 1518 tarihinde Nusaybin'in nüfusunun 2.729 kişi olduğunu tespit etmek mümkündür. Bu rakam her ne kadar Nusaybin'in gerçek nüfusu olmasa da Osmanlı egemenliğine girmesinin hemen akabinde şehir genelindeki nüfus miktarı hakkında bir fikir sunabilmektedir. Aynı kat sayıyı Mardin merkez ve köylerinden elde edilen hane ve mücerred sayılarına uyguladığımız zaman ise tahmini olarak 40.967 kişinin burada yaşadığı, sancağın bir diğer nahiyesi Savur'da ise 4.649 kişinin bulunduğu tespit edilebilmiştir.⁷⁶ Bu verilere göre Nusaybin 1518 yılında Mardin ve Savur'un ardından sancak içerisinde üçüncü kalabalık kent konumundadır. 5 yıl sonra, 1523 yılına gelindiğinde eyalet genelinde gerçekleşen bazı idari değişikliklerin de etkisiyle nüfusu 5.003 kişi olmasına rağmen Nusaybin hala sancak içerisinde en düşük nüfusa sahip kent konumunda kalmıştır. Zira bu dönemde daha önce sancak olan Berriyecik, bu statüsünü kaybederek kaza olarak Mardin Sancağı'na bağlanmıştır.⁷⁷ Bunun yanında daha önce nahiye olan Savur, bu tarih itibariyle kaza statüsünde bir birim konumuna gelmiştir.⁷⁸ Bu idari değişiklikler Nusaybin'in sancak içerisindeki konumunu gerileterek dördüncü sıraya düşürmüştür.

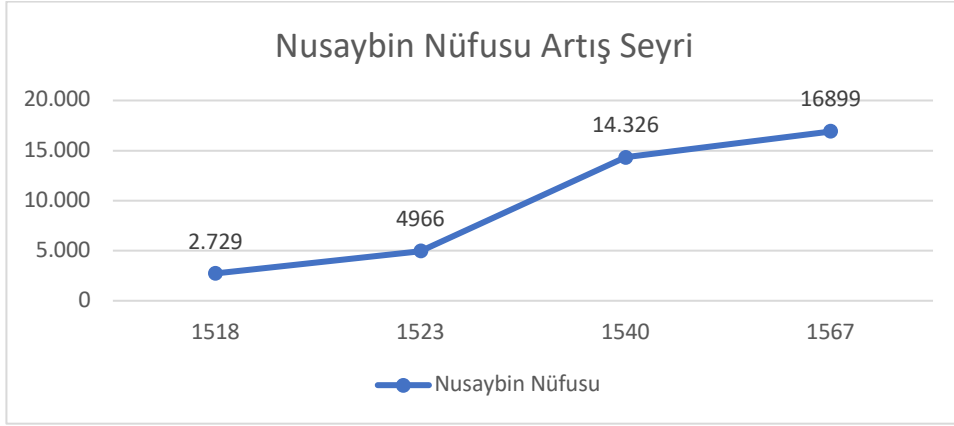
Aşağıdaki grafikte de görüleceği üzere 1523-1540 yılları arasında şehir genelinde yaşanan nüfus ve köy sayısındaki artış Nusaybin'in statüsünün değişmesine ve kaza olarak idari yapılanmada yerini almasına sebep olmuştur. Bu dönemde şehrin nüfusu 14.326 olurken, köy sayısı ise bir önceki döneme oranla %43,4 artarak 99'a çıkmıştır. Bu artışlar Nusaybin'i, Savur Kazası'nı da geçerek Mardin ve Berriyecik'ten sonra Mardin Sancağı'ndaki üçüncü yoğun nüfusa sahip kent olarak konumlandırmıştır. 1567 yılına gelindiğinde ise Nusaybin nüfusunun 16,899 kişiye ulaştığı ve artık Diyarbekir Eyaleti'ne tabi müstakil bir sancak olarak idari organizasyonda yerini aldığı görülmektedir.⁷⁹

⁷⁶ Gürhan, *age*, s. 68.

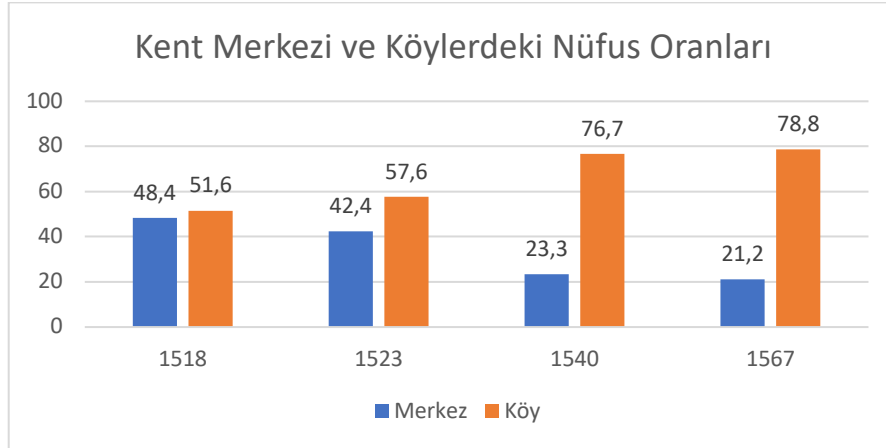
⁷⁷ BOA, TT.d. 998, s. 52.

⁷⁸ BOA, TT.d. 998, s. 40.

⁷⁹ BOA, TK.GM.d. 60, s. 247a.

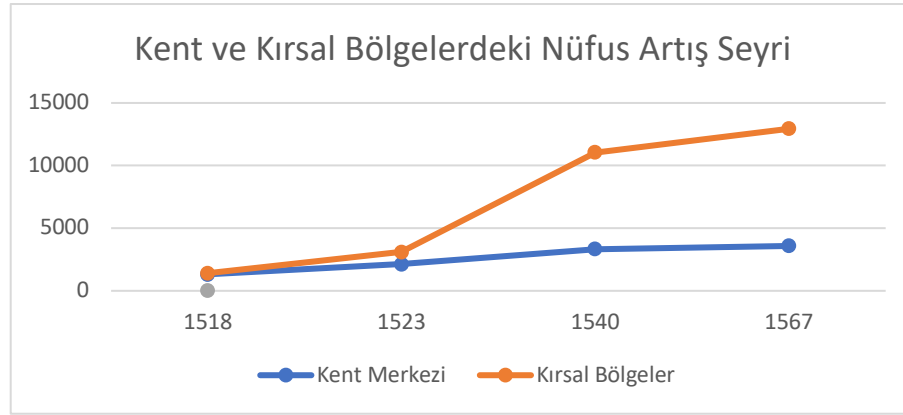
Yukarıdaki grafik Nusaybin nüfusunun yıllar içerisindeki değişimini göstermektedir. Nusaybin nüfusunun bölge genelinde olduğu gibi dinamik bir yapıda olup sürekli artış gösterdiği görülmektedir. Ancak incelediğimiz dönemde tüm Akdeniz dünyasında nüfus artışlarının görüldüğü ve yüzyıl boyunca birçok yerde bu artışlara rastlandığını Braudel'in bu konuda ileri sürdüğü tezlerden bilmekteyiz. Ona göre 1500-1600 yılları arasında görülen büyük nüfus artışları Akdeniz nüfusunu iki katına çıkarmıştır. Bu artış birdenbire, bir atılım şeklinde olmamış belirli aralıklar ile gerçekleşmiştir.⁸⁰ Dolayısıyla genel olarak görülen bu artışların Nusaybin'de de yaşandığını ancak Mardin ve Savur'a göre Nusaybin'deki artışın daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Yaşanan nüfus artışının sebeplerini daha iyi anlayabilmek için şehir ve kırsal nüfusu birbirinden ayrı inceleyerek kentin hangi dinamikler üzerinde büyüdüğü hususunda daha doğru sonuçlara ulaşmak gerekmektedir.

Hane ve mücerredlere dayanarak Nusaybin nüfusunun kent ve kırsal alanlara göre dağılımına bakıldığında Osmanlı egemenliğinin ilk dönemlerinde birbirine yakın oranda olan merkez ve kırsal nüfus arasındaki fark giderek açılmakta ve kent merkezinin nüfusu kırsal nüfus karşısında oransal olarak erimektedir. 1518 tarihinde Nusaybin kent merkezinde 1.320, köylerinde ise 1.409 kişinin yaşadığı görülmektedir. Bu rakamlar 1518 tarihinde kent ve kırsal alanda yaşayan nüfusun birbirine yakın oranda olduğunu göstermektedir. 1523 senesinde kent merkezi nüfusu %60,5 artarak 2.119 kişiye, köylü nüfusu ise %104,5 artarak 2.884'e

⁸⁰ Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C. I-II, İmge Yayınevi, Ankara 1993, s. 486.

yükselmiştir. Bu artış eğilimi 1540 yılında da sürmüştür, kent nüfusu bir önceki döneme göre %57 artıp 3.337 kişiye ulaşırken, kırsal nüfus ise %281 gibi ciddi bir artışla 10.989 kişiye yükselmiştir. Böylelikle kentli ve köylü nüfus arasındaki fark iyice açılmıştır. 1540-1567 yılları arasındaki dönemde genel olarak nüfus oranlarındaki artış yavaşlamışsa da kent merkezinin kırsal nüfus karşısındaki oransal düşüşü devam etmiştir. Merkez nüfusu %7,3 artarak 3.582 kişiye, köy nüfusu ise %17,1 artarak 12.935 kişi yükselmiştir. Aşağıdaki grafik yıllara göre kent ve kırsal nüfusunun artış seyrini vermektedir.

Nusaybin'in kırsal alanlarda nüfus artışı göstermesi Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik politikalarıyla uyumlu bir durumdur. Zira Osmanlı ekonomisinin temeli topraktan alınan vergiye dayanır ve devlet kırsal üretimin devamlılığı ve verimliliği ile ilgili gerekli tedbirleri alarak ekonomisini ayakta tutmaya çalışırdı. Bu tedbirlerin başında da kırsaldaki yerleşim yerlerinin çoğalması, terk edilmiş köylerin şenlendirilmesi ve ekilen alanların sürekliliğinin sağlanması gelirdi. Bu tedbirlerden şenlendirme yani terk edilmiş veya ıssız kalmış yerleşimlerin tekrar iskana açılması politikası kırsal nüfusun artış göstermesindeki önemli etkenlerden biriydi. Zira reaya açısından da dönemin ekonomik imkanlarından faydalanarak geçimini sağlamanın en kolay yolu kırsala yerleşme ve zirai faaliyete katılmaktı. Bu politikanın Nusaybin özelinde de uygulandığı ve olumlu sonuç verdiği artan köy ve nüfus miktarlarından anlaşılmaktadır.

3. Dini Dağılım:

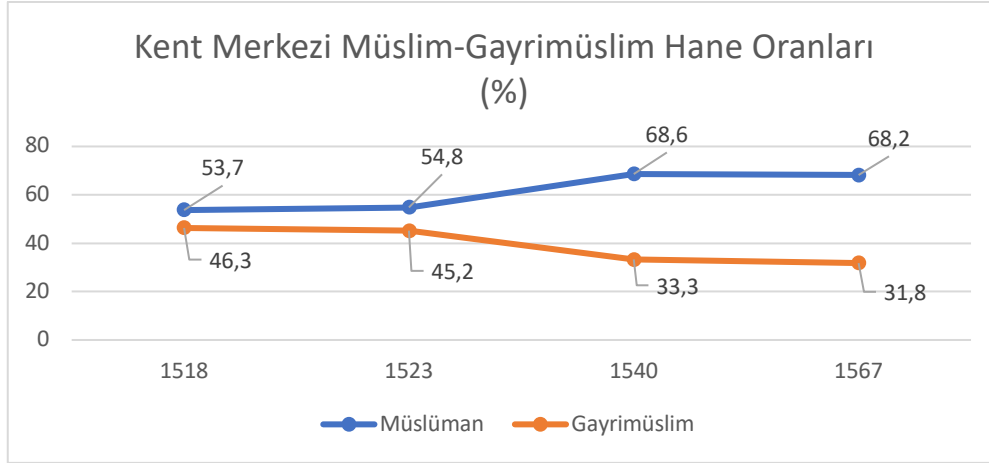
Mardin Sancağı genelinde olduğu gibi Nusaybin'de de Müslüman ve gayrimüslimler beraber yaşamaktaydılar. Ancak mekânsal olarak gayrimüslimlerin ikamet ettiği alanlar Nusaybin kent merkezi ve Marin (Eskihisar) köyü ile sınırlıydı. Beraber yaşama tercihinin olduğu tek yer olan kent merkezinde Müslümanlar ile birlikte Süryani ve Yahudiler bulunmaktaydı. Nusaybin'in en eski köylerinden olan Marin ise sadece Hristiyan Süryanilerden oluşan, başka bir dinin mensubunun yerleşik olmadığı bir mekândı. 1518-1540 arası dönemde şehirde yaşamını sürdüren gayrimüslimler tahrir defterlerine *cemaat-i eramine*⁸¹ ya da *cemaat-i gebran*⁸² isimleri ile homojen olarak kaydedilmişlerdi. Ancak daha Orta Çağ'da Nusaybin'de Süryaniler dışında Yahudilerin de yaşadığı bilinmekteydi. 12. yüzyılda Nusaybin'e gelen iki seyyah Tudelalı Benjamin ve Ratisbonlu Petachia burada yaklaşık olarak 1.000 kadar Yahudi'nin yaşadığını ve bunların oluşturduğu büyük bir Yahudi cemaatinin şehirde etkin

⁸¹ BOA, TT.d. 64, s. 236; TT.d. 998, s. 8.

⁸² BOA, TK.GM.d. 60, s. 250b.

olduğunu belirtmişlerdi. Ayrıca cemaate ait üç adet sinagog olduğu ve Ezra tarafından inşa edilen sinagogun duvarlarından birine Süleyman mabedinden getirilip yerleştirilmiş bir taş olduğunu da not etmişlerdi.⁸³ Bu bilgilerden 12. yüzyılda 1.000 kadar Yahudi'nin cemaat şeklinde yaşadığını öğrendiğimiz Nusaybin'de 1518 ve 1523 yıllarında bu cemaate dair herhangi bir kayda rastlanmaması ilginçtir. Aradan geçen zaman diliminde Yahudilerin artık Nusaybin'de var olmadığı düşüncesini engelleyen veri ise 1540 ve 1567 tarihli tahrirlerde kent merkezinde *cemaat-i Eramine'den* ayrı olarak *Cemaat-i Yahud* ve *Cemaat-i Yahudiyân* ifadeleriyle bu grubun kaydedilmiş olmasıdır. 1540 tarihinde 40 neferden oluşan Yahudi cemaati 28 hane, 11 mücerreden müteşekkildi.⁸⁴ Bu veriler tahmini olarak 200 kişilik bir nüfusa tekabül etmekteydi. 1567 yılına ait kayıtlarda ise sadece 9 hane 1 mücerreden oluşan 10 neferli, 50 tahmini nüfuslu bir grup haline gelmişlerdi.⁸⁵ Kentte bulunan gayrimüslimler içerisindeki oranları 1540 tarihinde %17 iken, 1567 yılında bu oran %5,6'ya gerilemişti. Sayıları gitgide azalan bu dini topluluğun bir süre sonra şehirdeki varlığının yok olduğunu tahmin etmek zor değildir.

Nusaybin'deki gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfus ile karşılaştırmasına bakıldığında ise 1518 tarihinde Nusaybin merkezinde kayıtlı 212 hanenin %53,7'sini Müslümanların, %46,3'ünü ise gayrimüslimlerin oluşturduğu görülmektedir. 5 yıl sonra yani 1523 yılında Müslümanların oranı %54,8'e çıkarken, gayrimüslimler %45,2'ye gerilemişti. 1540 senesi ise iki dini kesim arasındaki oransal farkın Müslümanların lehine değiştiği bir tarihtir. Bu tarihte Müslümanlar kentin %68,6'sını oluşturmaya başlarken, gayrimüslimler ise %33,3'e kadar gerilemişlerdi. 1540-1567 arasındaki dönem ise aradaki farkın yatay seyre geçtiği bir zaman dilimiydi. Bu dönemde şehirde kayıtlı hanelerin %68,2'si Müslüman, %31,8'i gayrimüslimdi. Bu rakamlar kent merkezinin gittikçe Müslümanlar tarafından tercih edilip yerleşildiğini, gayrimüslimlerin ise şehirdeki varlığının azaldığını göstermektedir.

Kent merkezindeki bu duruma karşılık kırsalda da durum farklı değildi. 1518-1540 arası dönemde Nusaybin'e bağlı tek gayrimüslim köyü Marin'di. 1518'de 114,⁸⁶ 1540'da 110⁸⁷

⁸³ Tudela'lı Benjamin & Ratisbon'lu Petachia, *Orta Çağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, Kaknüs Yayınları, Çev. Nuh Arslantaş, İstanbul 2001, s. 96.

⁸⁴ BOA, TT.d. 200, s. 768.

⁸⁵ BOA, TK.GM.d. 60, s. 251b.

⁸⁶ BOA, TT.d. 64, s. 282.

⁸⁷ BOA, TT.d. 200, s. 810.

haneden oluşan bu köyün tamamı Müslüman olmayanlardan oluşmaktaydı. Marin dışında geriye kalan diğer tüm köyler Müslüman olup 1518'de toplam 115 hane, 25 mücerredten ibarettiler. Gayrimüslimler kendi cemaat sınırlarına çekilerek tek bir köyde toplanmış olsalar bile tüm Müslüman köylerindeki hane sayısına yakın nüfusa sahiptiler. Zira bu tarihte Nusaybin kırsalında kayıtlı hanelerin %50,2'si Müslümanlardan %49,8'i gayrimüslim hanelerden meydana gelmekteydi.

1523 yılına gelindiğinde Marin karyesi bu icmal defterde kaydedilmemiş olduğundan kırsal bölgelerde gayrimüslim nüfusun olmadığı görülmektedir. Ancak 1540 tarihinde kent merkezinde olduğu gibi köylerde de yaşayan Müslüman hane sayısı büyük bir artış göstererek 1.638'e yükselmişti. Bu tarihte 110 hanelik Marin Köyü ile birlikte Kertuvan karyesinde de 7 hane gayrimüslim kaydedilmiş olsa bile Müslüman sayısındaki artış nedeniyle iki kesim arasındaki makas iyice açılmış ve gayrimüslimlerin Müslümanlara oranı %6,6 olmuştu.⁸⁸ 1567 senesinde de Marin köyü yine gayrimüslimlerin yaşadığı tek yerleşim yeridir.⁸⁹ Bu köye ait hane sayısı 165'e yükselerek artış gösterse de 1.893 haneye sahip Müslümanlar karşısında nüfusun sadece %8'i oluşturabilmişlerdir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında Müslümanlar ile gayrimüslimlerin beraber yaşadıkları tek yerin kent merkezi olduğunu ve geçen zaman diliminde gayrimüslimler aleyhine negatif yönlü bir eğiliminin olduğunu söylemek mümkündür. Kırsalda ise 1540 tarihinde Kertuvan Köyü'nde kaydedilen 7 hane dışında gayrimüslimlerin Marin köyünde toplandıkları ve mekanlarını kendi cemaatleri ile sınırladıkları görülmektedir.

4. Yerleşim Özellikleri:

Osmanlı dönemine ait ilk kayıtların bulunduğu 1518 tarihli deftere göre Nusaybin o yıllarda merkez (nefs) dışında 13 adet köyden müteşekkil küçük bir kent görünümündeydi. Şehir merkezi henüz mahallelere ayrılmamış, 212 haneli ve 1.320 nüfuslu bir yapıya sahipti.⁹⁰ Bu tarihten 5 yıl sonra kaydedilen defterlere göre ise kent merkezi 334 hane 2.120 nüfusa ulaşmış olsa bile şehrin mahallelere bölünecek bir büyüklüğe ulaşmadığı görülmektedir.⁹¹ Ancak 1540 tarihinde kaza statüsü elde etmesiyle Zeynel Abidin ve Doğan isminde iki yeni mahalle oluşturulmuştur. Bu tarihte nefis olarak belirtilen merkez kısmında 369 nefer,⁹² Zeynel Abidin mahallesinde 40,⁹³ Doğan mahallesinde ise 16 nefer kaydedilmiştir.⁹⁴ Anlaşıldığı kadarıyla bu mahalleler şehre yakın yerleşimler olup sonradan şehirle birleşmeleri neticesinde mahalleye dönüşmüşlerdir. Zeynel Abidin mahallesi ile ilgili ilk akla gelen husus daha önceki tahrirlerde ismine rastladığımız Zaviye-i Zeynel Abidin⁹⁵ köyünün mahalleye dönüşmüş olma ihtimalidir. Ancak 1540 tarihinde de bu köy 52 hane ile deftere kayıtlıdır.⁹⁶ Dolayısıyla aynı isimle oluşturulan mahalle bu köyden farklı bir yerleşim birimidir.

Nusaybin'in müstakil bir sancak olarak yapılandırıldığı 1567 tarihi şehrin sadece idari olarak değil mekânsal yapılanma ve organizasyonu açısından da geliştiği döneme işaret

⁸⁸ BOA, TT.d. 200, s. 788.

⁸⁹ BOA, TK.GM.d. 60, s. 287a.

⁹⁰ BOA, TT.d. 64, s. 235.

⁹¹ BOA, TT.d. 998, s. 8

⁹² BOA, TT.d. 200, s. 763-764.

⁹³ BOA, TT.d. 200, s. 766.

⁹⁴ BOA, TT.d. 200, s. 766.

⁹⁵ BOA, TT.d. 64, s. 281.

⁹⁶ BOA, TT.d. 200, s. 818.

etmektedir. Zira bu dönemde yaşanan idari gelişmelere paralel olarak 6 yeni mahalleden oluşan yeni bir yerleşim organizasyonunun gerçekleştiği görülmektedir. Bu mahalleler *Kale*, *Şah Selman*, *Sürsar*, *İmam Kulu Nalband*, *Abdulaziz bin Abdulkerim* ve *İmam Zeynel Abidin*'dir.⁹⁷ Bu mahalleler arasında en yoğun mahallenin 545 kişi nüfuslu Nalband,⁹⁸ en az nüfusa sahip olanının ise İmam Zeynel Abidin olduğu aşağıdaki tabloda görülmektedir.⁹⁹

Tablo 1. 1567 Tarihinde Nusaybin Mahallelerinin Hane, Mücerred ve Nüfus Miktarları¹⁰⁰

Mahalle	Hane	Mücerred	Nüfus
Kale	58	13	366
Şah Selman	75	25	482
Sürsar	75	39	498
Nalband	86	22	545
Abdulaziz bin Abdulkerim	53	13	336
İmam Zeynel Abidin	25	11	164

Bu dönemde kent merkezinde olduğu gibi kırsal bölgelerde de değişimlerin yaşandığı görülmektedir. 1518 yılında sadece 13 köyün olduğu ve hatta şehir merkezi ile kırsal nüfus oranlarının birbirine yakın olduğu daha önce ifade edilmişti. 1523 yılına gelindiğinde Nusaybin hudutları içerisindeki kayıtlı köy sayısı %430 artarak 69'a (bkz. Ek 2), 1540 tarihinde %43,4 artarak 99'a (bkz. Ek 3) ve 1567 tarihinde ise %94 artarak 199'a (bkz. Ek 4) yükselmiştir. 1567 yılı haricinde yaşanan artışların Mardin Sancağı'nın genelinde yaşandığını belirtmek gerekir. Zira 1523 tarihinde Mardin'in köy sayısı 196'dan 236'ya,¹⁰¹ Savur'un köy sayısı ise 51'den 55'e çıkmıştır.¹⁰² Köy sayısındaki bu yüksek artış ilk tahrirdeki sayımların eksikliğinden kaynaklı olabileceği gibi asıl hususun daha önce iskân olunmamış ya da tarım yapılmayan bazı köylerin Osmanlı idaresi altında şenlendirilme politikası gereği ziraata açılması ve yine bu stratejinin bir gereği olarak iskâna teşvik edilmesi ile ilgili olduğunu belirtmek gerekir.¹⁰³ Bu politika bölge genelinde yeni yerleşim ve ziraat alanlarının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca köy sayıları Diyarbekir eyaletindeki diğer kaza ve sancaklar ile karşılaştırıldığında Nusaybin'in daha kaza olmadan önce sancak veya kaza statüsü kazanmış birçok yerden daha fazla köye sahip olduğu görülmektedir. Örneğin aynı tarihte Musul'da 85, Berriyecik'de 100, Çermik'te 60, Atak'da 61 ve Tercil'de 66 köy vardı.¹⁰⁴ 1567 yılına gelindiğinde ise Nusaybin 199 köy sayısı ile kendisinden çok önce sancak olmuş 182 köyü olan Harput'dan, 174 köyü olan Hasankeyf'ten, 156 köyü olan Arapgir'den, 115 köyü olan Musul'dan ve 108 köyü olan Kulp sancaklarından daha fazla köye sahipti.¹⁰⁵

⁹⁷ BOA, TK.GM.d. 60, s. 247a-250a.

⁹⁸ BOA, TK.GM.d. 60, s. 248b.

⁹⁹ BOA, TK.GM.d. 60, s. 250a.

¹⁰⁰ Mahalle isimleri defterlerde yazılı sıra ile verilmiştir.

¹⁰¹ Göyünç, bu defterdeki Mardin'e ait köy sayısını 305 olarak vermiştir. Ancak kendisinin de eserinde belirttiği üzere bu rakama Nusaybin'e ait 69 köy de dahildir. Bu rakam çıkarıldığında Mardin kazasındaki köy sayısı 236'dır. Bkz. Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, s. 56-57.

¹⁰² Gürhan, *age*, s. 48-51.

¹⁰³ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 30.

¹⁰⁴ Karaboğa, *age*, s. 54.

¹⁰⁵ *Age*, s. 54.

İncelenen tüm tarihlerde en fazla nüfusa ve gelire sahip köyün Nusaybin'in tek gayrimüslim yerleşimi olan Marin olduğu anlaşılmıştır. 1523 yılı haricinde tüm defterlerde Marin (Eskihisar) köyüne rastlamak mümkündür. 1518 tarihinde 114 hane, 16,000 hasıl ile diğer kırsal yerleşimler ile arasında ciddi bir fark bulunmaktadır.¹⁰⁶ Zira aynı tarihte ikinci en fazla haneye sahip köy 24 hane ile Nasr bin Ka'ab'tı.¹⁰⁷ Bu köyü 19 hane ile Pınar Muhıdlü¹⁰⁸ ve Necm¹⁰⁹ karyeleri takip etmekteydi. Bu köyler ile Marin arasındaki nüfus farkı kadar gelir farkı da dikkat çekicidir. Nasr bin Ka'ab ve Necm köyleri 8.000, Pınar Muhıdlü ise 700 akçe gelire sahiptir. Marin'e en yakın gelire sahip köy 13.510 akçe ile içerisinde bir zaviye ve buna dair vakfı barındıran Zaviye-i Zeynel Abidin karyesidir.¹¹⁰

1540 yılında da Marin 162 hane ile en yoğun nüfuslu köy olmasına rağmen,¹¹¹ gelir bakımından 24.000 akçe ile Zaviye-i Zeynel Abidin köyünün 70.000 akçelik gelirinin gerisinde kalmıştır.¹¹² 1567 yılına gelindiğinde ise Kertuvan Nahiyesi sınırlarında kalan Marin, 165 hane 47 mücerred ve 32.218 akçe geliri ile yine Nusaybin'in en yoğun nüfuslu ve en çok gelire sahip köyüdür.¹¹³ Zaviye-i Zeynel Abidin Köyü'nün gelirleri bu dönemde azalarak 13.864 akçeye gerilemiştir.¹¹⁴

Marin, şehrin 15 km kuzeydoğusunda aynı adı taşıyan kalesi ile Nusaybin'in en eski yerleşimlerinden biriydi. Kalesinin kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemekle birlikte Roma yapısı olduğuna dair bilgiler mevcuttur.¹¹⁵ Ayrıca bu köyde kilise ve saray kalıntıları da olması bu bilgiyi güçlendirmektedir. Bugün harabe olan köyde birçok kalıntıya rastlamak mümkündür. Aynı tarihlerde Mardin Sancağı içerisindeki önemli yerleşimlerden biri olan Savur'da da en kalabalık ve geliri en yüksek köyün yine gayrimüslimlerin ikamet ettiği Kılıt olduğu bilinmektedir. Kılıt, Savur'un en büyük köyü olup 16. yüzyıl boyunca barındırdığı nüfusu ve ekonomik dinamikleri ile Marin köyü ile benzerlikler göstermektedir. Bu köyde M.S. 4. ve 7. yüzyıllara tarihlendirilen 3 adet manastır ve bir kilise bulunmaktaydı. Ayrıca 18. yüzyılda inşa edilen bir Protestan kilisesi, bir şapel ve 19. yüzyıl yapısı olan Mor Mete Kilisesi bulunmaktadır. Tamamı gayrimüslimlerden oluşan bu köy dini bir merkez olmanın yanında tarımsal faaliyetlerin yoğun bir şekilde sürdüğü önemli bir ziraat alanıdır.¹¹⁶ Bu açıdan bakıldığında her iki köy de kendi cemaatleri ile sınırlandırdıkları nüfusları ile ekonomik açıdan bölgelerinde dikkat çekmektedirler.

1518'den 1540 yılına kadar nahiyeye olan Nusaybin'in 1567 yılında sancak statüsü almasıyla birlikte kendisine bağlı nahiyelerinin de oluşturulmaya başlandığı görülmektedir. Bu tarihte *Nehr-i Çalı*,¹¹⁷ *Nehr-i Dere*¹¹⁸ ve *Nehr-i Kertuvan*¹¹⁹ isimlerinde 3 adet nahiyeye birimi oluşturulmuştur. Nahiyelerin oluşması ile birlikte merkeze bağlı olarak 6 mahalle ve *Karye-i*

¹⁰⁶ BOA, TT.d. 64, s. 282.

¹⁰⁷ BOA, TT.d. 64, s. 238.

¹⁰⁸ BOA, TT.d. 64, s. 237.

¹⁰⁹ BOA, TT.d. 64, s. 238.

¹¹⁰ BOA, TT.d. 64, s. 281.

¹¹¹ BOA, TT.d. 200, s. 810.

¹¹² BOA, TT.d. 200, s. 818.

¹¹³ TK.GM.d. 60, s. 287a.

¹¹⁴ TK.GM.d. 60, s. 252b.

¹¹⁵ Kütük, *Nisibis (Nusaybin)*, s. 249.

¹¹⁶ Gürhan, *age*, s. 113-115.

¹¹⁷ BOA, TK.GM.d. 60, s. 254a.

¹¹⁸ BOA, TK.GM.d. 60, s. 268b.

¹¹⁹ BOA, TK.GM.d. 60, s. 279b.

Vakfı-ı Zaviye-i Zeynel Abidin ismiyle tek bir köy kalmıştır.¹²⁰ Diğer tüm köyler nahiyelere bağlı birer yerleşim yeri haline gelmişlerdir.

Nusaybin Sancağı'na bağlı nahiyeler arasında en büyüğünün 87 köy ve 13 mezra ile Kertuvan Nahiyesi olduğu görülmektedir. 962 hane, 179 mücerred kişinin vergi mükellefi olduğu nahiyeden elde edilen toplam gelir 387.678 akçedir. İkinci en büyük nahiyeye 57 köy 35 mezra ile Nehr-i Çalı'dır.¹²¹ Bu nahiyede 519 hane, 140 mücerred vergi mükellefi ve 276.700 akçe gelir ile kaydedilmiştir. Bu nahiyenin en büyük köyü 36 hane ile *Karye-i Feyyaz*'dır. Bu köy 1540 tarihinde Doğan mahallesi olarak kaydedilen yer olup isminin değiştiği *Karye-i Feyyaz nam-ı diğer Doğan* kaydından anlaşılmaktadır.¹²² Üçüncü nahiyeye olan Nehr-i Dere'de ise 47 köy 7 mezra bulunmaktadır.¹²³ Bu nahiyeye içerisinde 440 hane, 89 mücerred kayıtlı kişi ve 11.684 akçe toplam geliri vardır.

Tablo 2. 1518-1567 Yılları Arası Nusaybin'in Mahalle, Nahiyeye, Köy ve Mezra Sayıları

	1518	1523	1540	1567
Mahalle	-	-	2	6
Nahiyeye	-	-	-	3
Köy	13	69	99	192
Mezra	-	-	65	51
Toplam	13	67	166	252

Yukarıda sayıları verilen köyler arasında bazılarının aşiretlere tabi yerleşimler olduğu defterlerde kaydedilmiştir. 1540 tarihine kadar herhangi bir aşiret ismine rastlanmazken bu tarihte *cemaat-i ekrad-ı aşiret-i Şah Bastı* isminde bir aşirete ait 20 köyün padişah hasları dahilinde Nusaybin'e kaydedildiği görülmektedir.¹²⁴ Bu köylerde 484'ü hane, 122'si mücerred olmak üzere 606 nefer kaydedilmiştir. Bunlardan alınan gelir ise 100.649 akçedir. 1567 yılında ise bu kez *Cemaat-i Sarılu* ismiyle 26 köyün Nusaybin dahilinde kaydedildiği görülmektedir.¹²⁵ Bu köylerin gelirlerinin bir kısmı *hassa-i hümayun* olarak bir kısmı ise zeamet ve tımar olarak kaydedilmiştir.

5. İktisadi Hacim:

Nusaybin şehrinin iktisadi kaynakları işletmeler, mukataalar, vergiler ve tarımsal ürünlerden elde edilen gelirlerden oluşmaktaydı. 1518 yılında Nusaybin Nahiyesi'nden elde edilen toplam gelir 399.485 akçeydi. İki büyük köy olan Marin ve Zeynel Abidin dışındakiler *hassa-i mir-i mirana* ayrılmıştı. Bu iki köyün gelirleri ise tımar olarak taksim edilmişti.¹²⁶ Bir sonraki tahrirde bu miktar %106 artmış 823.028 akçeye ulaşmış ve gelirlerin tümü padişah hasları olarak kaydedilmişti. 1540 tarihine gelindiğinde Nusaybin Kazası'nın gelirleri bir milyonu aşarak 1.075.268 akçeye ulaşmıştı. Bu dönemde de en fazla yekûna sahip Marin köyü

¹²⁰ BOA, TK.GM.d. 60, s. 252b.

¹²¹ BOA, TK.GM.d. 60, s. 254a-268a.

¹²² BOA, TK.GM.d. 60, s. 254a.

¹²³ BOA, TK.GM.d. 60, s. 268b-279a.

¹²⁴ BOA, TT.d. 200, s. 819-829.

¹²⁵ BOA, TK.GM.d. 60, s. 276a.

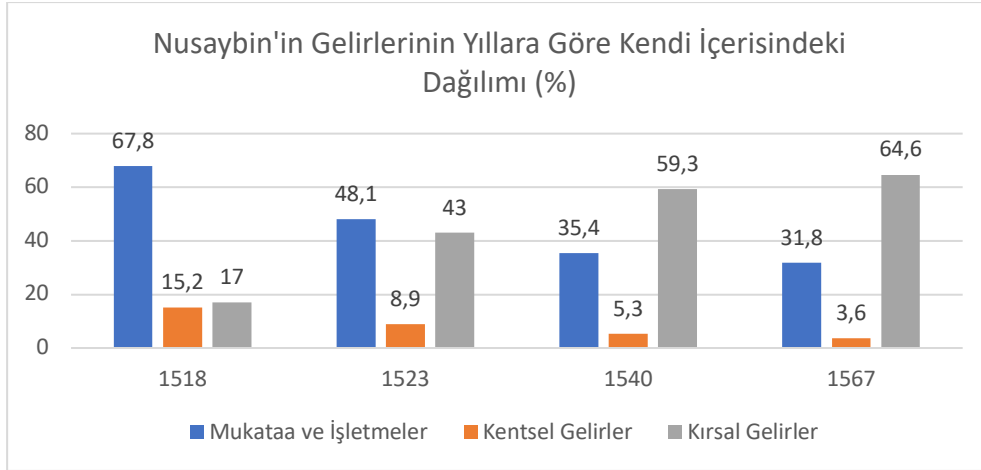
¹²⁶ BOA, TT.d. 64, s. 281-282.

ile 14 köyün ve 48 mezranın gelirleri tımar olarak kaydedilirken,¹²⁷ Zaviye-i Zeynel Abidin köyünün 70.935 akçelik geliri ise aynı adı taşıyan vakfa bırakılmıştı.¹²⁸ Geriye kalan bütün mukataa, şehir, köy ve mezra gelirleri padişah hassına dahil edilmişti. 1567 yılında ise bu kez sancak statüsündeki gelirler %27,1 artarak 1.366.622 akçeye yükselmişti. Kent merkezi kaynaklı mukataa, işletme ve vergi gelirlerinden elde edilen gelirler ile Çalı Nahiyesi'nden 30,¹²⁹ Dere Nahiyesi'nden 22¹³⁰ ve Kertuvan Nahiyesi'nden 38 köy¹³¹ padişah hasları içerisinde kaydedilmiştir. Ayrıca Sarılı cemaatine mensup 10 köyün de yine padişah haslarına dahil edildiği görülmektedir.¹³² Geriye kalan gelirler *hassa-i mir-i miran*, *hassa-i mirliva-i Nusaybin* ve bazı sipahilere zeamet ya da tımar olarak paylaştırılmıştır. Ayrıca Nusaybin'in en fazla gelire sahip köyü olan Marin'in 32.218 akçe olan gelirinin bu tarihte Akçakale sancak beyinin hassı olarak kaydedildiği görülmektedir.¹³³

Tablo 3. 1518-1567 Yılları Arası Nusaybin'in Gelirleri

Gelirler	1518	1523	1540	1567
Mukataa	271.000	395.768	380.792	434.832
Şehir	60.875	73.030	57.397	48.903
Köy ve Mezra	67.610	354.230	637.079	882.887
Toplam	399.485	823.028	1.075.268	1.366.622

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere şehrin toplam gelirlerinde devamlı bir artış söz konusudur. Ancak bu artışların hangi gelir kalemlerinde gerçekleştiğini tespit etmek şehirdeki iktisadi yapıyı anlamak açısından önemli bir husustur. Aşağıdaki grafikte şehrin toplam gelirleri kategorize edilerek yıllar arasındaki değişimler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yukarıdaki grafikte de görüldüğü üzere Nusaybin'deki Osmanlı idaresinin ilk dönemlerinde mukataa ve işletme gelirlerinin şehirden elde edilen gelirler arasındaki payı

¹²⁷ BOA, TT.d. 200, s. 810-817.

¹²⁸ BOA, TT.d. 200, s. 818.

¹²⁹ BOA, TK.GM.d. 60, s. 254a-259a.

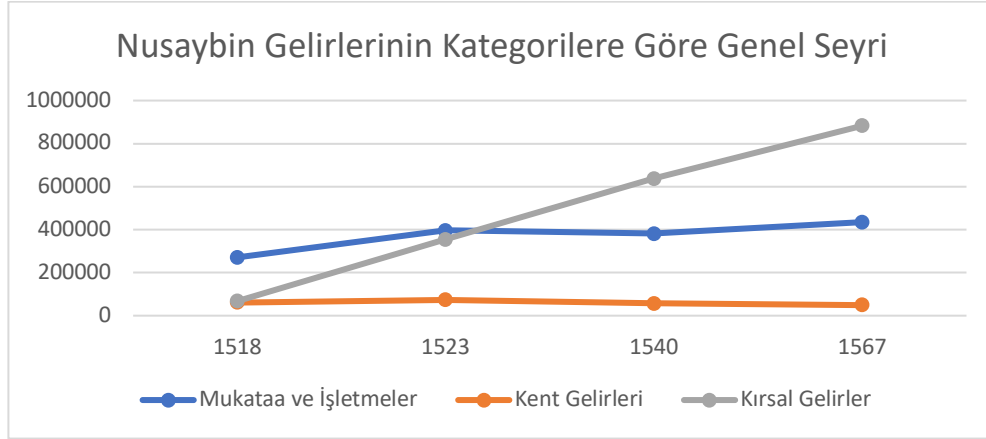
¹³⁰ BOA, TK.GM.d. 60, s. 268b-273a.

¹³¹ BOA, TK.GM.d. 60, s. 279b-285b.

¹³² BOA, TK.GM.d. 60, s. 276a-277a.

¹³³ BOA, TK.GM.d. 60, s. 287a

yarıdan fazlayken sonraki tahrirlerde bu oranın düşmeye başladığı ve 1567 yılında %31,7'ye kadar gerilediği görülmektedir. Mukataaların payındaki düşüşe paralel şekilde kent merkezinden elde edilen şahıs ve şehir vergilerinin oranında da düşüş olduğu görülmüştür. Buna mukabil kırsal alanlardan elde edilen gelirlerin zamanla %64,6 ile şehrin en büyük geliri haline geldiği görülmektedir. Bu durum Osmanlı yönetimi altında Nusaybin'in kent merkezi ve etrafındaki ekonomik faaliyetlerden ziyade kırsal kaynaklı iktisadi gelişme gösterdiğini açıkça göstermektedir. Ayrıca bu rakamlar nüfus bölümünde işlenen olgularla da uyumlu görünmektedir. Zira nüfus şehre oranla kırsalda gelişme göstermekte ve ekonomik faaliyetler gitgide köylere ve diğer kırsal alanlara kaymaktaydı. Bu durum gelirlerin artış oranının karşılaştırıldığı aşağıdaki grafikte daha açık görünmektedir.

Bu grafiğe göre kent merkezinden ve mukataalardan elde edilen gelirlerin belli oranda yükselişler gösterse de kırsal gelirlerin aşırı yükselişi karşısında yekûndeki paylarının azaldığı anlaşılmaktadır. Zira 1518 yılında mukataa ve işletmelerden elde edilen gelirin toplam miktarı 271.000 akçe idi. Bu rakam 1523'te %46 artarak 395.768'e, 1540'da %15 azalarak 380.792'ye, 1567'de ise bir önceki tahrire göre %14,2 artarak 434.832 akçeye yükselmişti. Aynı şekilde şehir merkezinden elde edilen vergilere bakıldığında 1518'de 60.875 akçe olan bu gelirlerin, 1523'de %20 artarak 73.030, 1540'da ise %21,4 azalarak 57.397, 1567'de %14,8 azalarak 48.903 akçeye düştüğü görülmüştür. 1523-1540 arası dönem sadece idari yapılanma ve nüfus artışı bakımından değil iktisadi anlamda da dikkat çekici bir döneme işaret etmektedir. Zira daha önce nüfus bölümünde tartışıldığı üzere bu dönemde Nusaybin nüfusu kırsalda ciddi bir artış göstermiş ve köy sayısında bir önceki tahrire göre önemli bir yükselme kaydedilmişti. Bu durumun iktisadi faaliyetlere de yansıdığı, şehrin dinamiklerinin bu dönemden itibaren kırsal merkezli olarak sürdürüldüğü, büyüme ve gelişmenin bu alanlarda gerçekleştiği görülmektedir.

Nusaybin'in kentsel gelirleri incelendiğinde her dönem kaydedilmiş olan iki işletmenin varlığı dikkat çekmektedir. Bunlar *boyahane* ve *debbaghane (tabakhane)*'dir. Birbiriyle ilişkili olan bu işletmelerden debbaghane atölyeleri, hayvan derilerini işleyerek ayakkabı, giyim ve hayvan eşyalarında kullanılacak hale getirmekteydi. İhtiyaç dolayısıyla hemen hemen tüm şehirlerde bu işletmeye rastlamak mümkündü. 1518 yılında Nusaybin'de bu işletmeye dair bir kayıt bulunmasa da 1523 tarihinde 14.400 akçe gelire kent gelirleri arasında yerini aldığı görülmektedir.¹³⁴ Bu tarihte Diyarbakir Eyaleti genelinde bu işletmenin geliri 39.420, Mardin

¹³⁴ BOA, TT.d. 998, s. 8.

Sancağı'nda 21.150,¹³⁵ Savur Kazası'nda ise 900 akçedir.¹³⁶ Bir nahiye olmasına rağmen Nusaybin hem Diyarbakir Eyaleti'nin hem de Mardin Sancağı'nın bu alandaki gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. 1540 ve 1567 tarihlerinde ise Nusaybin'deki debbağhanenin gelirleri artış göstererek 18.000 akçe olarak kaydedilmiştir.¹³⁷

Birçok şehirde varlığına rastlanılan bir diğer işletme ise boyahanedir. İplik, kumaş, yün, deri vb. birçok ihtiyaç malzemesinin renklendirmesini yapan bu işletmeler doğadan elde ettikleri malzemeler ile bu işlemi gerçekleştirmektedirler.¹³⁸ Kapasitesi değişmekle birlikte hemen her şehirde atölyelerdeki ustaların kendilerine ait boya kazanlarında çeşitli malzemeleri kaynatarak bu işlevi yürüttüğü bilinmektedir.¹³⁹ 1518 tarihinde Mardin Sancağı'nın toplam boyahane geliri 85.000 akçeydi.¹⁴⁰ Bunun 25.000 akçesi Nusaybin'e,¹⁴¹ 4.000 akçesi ise Savur'a aitti.¹⁴² 1523 yılında bu gelirler Nusaybin'de 90.240'a,¹⁴³ Savur'da ise 10.000'e yükselmiş,¹⁴⁴ Mardin Sancağı genel geliri ise 181.240 akçe olmuştur. Bu gelirler ile Mardin, Diyarbakir Eyaleti'nde Amid'ten sonra ikinci en yüksek boyahane gelirine sahip idari birim konumundaydı. 1540 yılında Nusaybin'in gelirleri arasında boyahane kalemine rastlanmamıştır. Ancak bu dönemde Mardin Sancağı boyahaneleri geliri 113.000'e yükselmiştir. Son olarak 1567 tarihinde müstakil bir sancak olarak Nusaybin'de 27.000 akçe boyahane geliri kaydedilmiştir.¹⁴⁵

Nusaybin şehrinin dikkat çeken gelirlerinden biri de *tamga-i siyah* ismiyle şehirden geçen ticari mallardan alınan vergiydi. Bu vergi 1523 tarihli Nusaybin kanunnamesinde "*kanun-u kadimleri bu imiş ki tamga-i siyahîyeye müte'allik olan meta' Nusaybine gelüb satılır olsa yiğirmide bir akçe satandan alınub ve 'ubur itse nokta başı diyü iki akçe alınurmuş yine evvel üzere mukarrer kılındı*" şeklinde ifade edilmiştir.¹⁴⁶ 1518 yılında henüz bir nahiye olan Nusaybin'de bu vergiden 15.000 akçe alınırken sancak statüsündeki Ergani'den 4.000 akçe alınmaktaydı.¹⁴⁷ Yine 1523'te Nusaybin'den 9.774,¹⁴⁸ 1540'ta ise 36.000¹⁴⁹ akçe gelir elde edilmişti. 1567 yılına gelindiğinde 60 numaralı defterde bu vergiye dair bir kayda rastlanmasa da 265 numaralı icmal defterde noktabaşılık ile birlikte 36.000 akçeye yükseldiği görülmüştür.¹⁵⁰ Nusaybin'deki bu vergi gelirinin yüksekliğini şehrin ticari yollar üzerindeki konumu ve transit ürün geçişinin fazlalığı ile açıklamak mümkündür. Zira birçok sancak bu vergi geliri noktasında Nusaybin'in gerisinde bulunmaktadır.

¹³⁵ Karaboğa, *age*, s. 349.

¹³⁶ Gürhan, *age*, s. 164.

¹³⁷ BOA, TT.d. 200, s. 769; TT.d. 60, s. 252.

¹³⁸ Mehmet Canatar, "Osmanlıda Bitkisel Boya Sanayi ve Boyahaneler Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 18 (1998), s. 99.

¹³⁹ Ümit Koç, "Ortaçağlardan XVI. Yüzyıl Sonlarına Tekstil Boyacılığında İdari Yapılanma ve Üretim Standartları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 177 (2008), s.173.

¹⁴⁰ Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, s. 149.

¹⁴¹ BOA, TT.d. 64, s. 235.

¹⁴² Gürhan, *age*, s. 160.

¹⁴³ BOA, TT.d. 998, s. 8.

¹⁴⁴ Gürhan, *age*, s. 160.

¹⁴⁵ BOA, TK.GM.d. 60, s. 252b.

¹⁴⁶ Barkan, *Kanunlar*, s. 164.

¹⁴⁷ M. Salih Erpolat, *XVI. Yüzyılda Ergani Sancağı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1993, s.84.

¹⁴⁸ BOA, TT.d. 998, s. 8.

¹⁴⁹ BOA, TT.d. 200, s. 769.

¹⁵⁰ BOA, TK.GM.d. 265, s. 15a..

Yukarıda belirtilen işletmeler dışında kent merkezine ait gelirler arasında en çok dikkat çeken *çeltik* üretimidir. Zira Nusaybin incelediğimiz dönemde bölgedeki en büyük çeltik ve pirinç üretim merkezidir. Bu ürünün fazla suya ihtiyaç duyması nedeniyle ekiminin yapılması için doğal şartların uygun olması gerekirdi.¹⁵¹ Sularla çevrili olduğu bilinen Nusaybin'in bu ürün için doğal alana sahip olduğu ve bulunduğu bölgede dikkat çekici oranda yetiştirildiği görülmektedir. Özellikle Midyat'ın güneyinden doğup Habur'dan Fırat ile buluşan Çağçağ Suyu Nusaybin'in çeltik üretiminde doğal alana sahip olmasını sağlamaktaydı. Nusaybin'de 1518 tarihinde kaydedilen çeltik geliri *mahsulata-ı çeltik der nahiye-i mezkûr an mezraha-i kadim* ifadesiyle *hassa-i padişah-ı âlem penah* gelirleri içerisinde 220.000 akçe olarak kaydedilmişti.¹⁵² Bu oran şehirden elde edilen 271.000 akçelik gelirlerin %81,2'sine tekabül etmektedir. Aynı dönemde Nusaybin'in bağlı bulunduğu Mardin'de 15.000 akçe,¹⁵³ Savur'da ise 10.000¹⁵⁴ akçe çeltik geliri kaydedilmişti. Nusaybin'in sadece sancak içerisinde değil Diyarbekir Eyaleti dahilindeki diğer sancaklarla kıyaslandığında da ciddi bir çeltik üretimine sahip olduğu görülmektedir. Örneğin 1518 tarihinde Amid'te 80.000,¹⁵⁵ Siverek'te 4.500,¹⁵⁶ Berriyecik'te 10.000,¹⁵⁷ Çermik'te 10.000¹⁵⁸ ve Ergani'de 3.000¹⁵⁹ akçe çeltik geliri kaydedilmiştir. Bu oranlar Nusaybin'den tek başına elde edilen gelirin çok altındadır. Zira Diyarbekir Eyaleti'nden elde edilen toplam 425.500¹⁶⁰ akçe çeltik gelirinin %48,3'ü sadece Nusaybin'den elde edilmiştir.

1523 yılına gelindiğinde *nehr-i çeltük* ve *mahsulat-ı çeltük* ismiyle iki ayrı kalemde çeltik üretiminin kaydedildiği görülmektedir. *Nehr-i çeltük* 3.200, *mahsulat-ı çeltük* ise 330 müd tohumdan 6.207 müd olmak üzere Nusaybin'den 250.800 akçe gelir elde edilmiştir.¹⁶¹ Bu dönemde de Mardin Sancağı dahilindeki 261.951 akçelik çeltik üretiminin çoğunluğunu yine Nusaybin'in oluşturduğu görülmektedir. Aynı tarihte Diyarbekir Eyaleti genelinde artan çeltik üretiminde en fazla paya sahip idari birim daha önce 80.000 olan üretimi 464.092'ye yükselen Amid Kazası olsa da ikinci sırayı Nusaybin'in de dahil olduğu Mardin Sancağı almıştır. Nusaybin'de üretilen çeltik miktarı eyalet genelinde elde edilen toplam miktar olan 853.065 akçenin %29,4'ünü oluşturmaktadır. Onu takip eden sancaklar olan Siverek'ten 22.054, Ruha'dan ise 19.080 akçe gelir elde edilmiştir.¹⁶²

1540 yılında çeltik ürünü kaydedilirken her biri 110 tohumdan olmak üzere Çalı, Dere ve Kertuvan isminde 3 adet birim oluşturulduğu görülmektedir.¹⁶³ Bu isimlerin daha sonra 1567 tarihinde Nusaybin'e bağlı olarak oluşturulan nahiyeler olduğunu görmekteyiz. Nusaybin'den bu tarihte toplamda 260.000 akçe çeltik geliri elde edilerek Diyarbekir Eyaleti'ndeki tüm kazalardan daha fazla çeltik üretimi gerçekleşmiş ve eyalet geneli 566.518 akçe olan çeltik gelirinin yarısına yakını buradan karşılanmıştır. Bu tarihte Amid 50.160, Ruha 55.660,

¹⁵¹ Feridun Emecen, "Çeltik", *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 265

¹⁵² BOA, TT.d. 64, s. 235.

¹⁵³ BOA, TT.d. 64, s. 216.

¹⁵⁴ BOA, TT.d. 64, s. 311.

¹⁵⁵ BOA, TT.d. 64, s. 12.

¹⁵⁶ BOA, TT.d. 64, s. 183.

¹⁵⁷ BOA, TT.d. 64, s. 352.

¹⁵⁸ BOA, TT.d. 64, s. 557.

¹⁵⁹ Erpolat, *XVI. Yüzyılda Ergani Sancağı*, s. 84.

¹⁶⁰ Karaboğa, *age*, s. 231.

¹⁶¹ BOA, TT.d. 998, s. 8.

¹⁶² Bu tarihte Diyarbekir Eyaleti'ne tabi sancaklardaki çeltik üretim oranları ile ilgili bkz. Karaboğa, *age*, s. 235.

¹⁶³ BOA, TT.d. 200, s. 769-770.

Berriyecik 45.940 ve Tercil 42.000 akçe gelire Diyarbakir Eyaleti'ndeki diğer çeltik üretiminin yaygın olduğu kazalardır.¹⁶⁴

1567 yılında daha önce oluşturulan birimlerin bu dönemde de devam ettiği ve 330 müd tohumdan 302.160 akçe çeltik üretildiği görülmektedir.¹⁶⁵ Bu dönemde Nusaybin'i 128.938 ile Amid Sancağı, 82.480 ile Kulp, 55.660 ile Ruha, 55.280 ile Siverek ve 42.000 ile Tercil sancakları takip etmiştir.¹⁶⁶ Bütün bu veriler göstermektedir ki Diyarbakir Eyaleti'nin pirinç ihtiyacının çoğu Nusaybin'den elde edilmektedir. Bu üretimde en büyük etken ise Çağçağ suyu ve ondan kaynaklanan küçük su yollarıdır. Çeltik ekiminin 18. yüzyılda da devam ettiği 1766 yılında şehri ziyaret eden Niebuhr'un notlarından anlaşılmaktadır. Seyyah, Nusaybin'in etrafının bataklık olduğunu ve buralarda yoğun miktarda pirinç yetiştirildiğini belirtmiştir.¹⁶⁷

Tahrir defterlerinden elde edilen çift sayıları üzerinden Nusaybin'in tarımsal kapasitesi hakkında bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde tarımsal faaliyetler ekonominin temelini oluşturduğundan devlet toprak ve ondan elde edilen gelir üzerinde daima söz hakkına sahipti. Bu sebeple toprağın mülkiyetinin devlete ait olduğu *miri arazi* sistemi kırsal ekonomik faaliyetlerin en işlevsel şekilde sürdürülmesini sağlamaktaydı.¹⁶⁸ Ancak devlet mülkiyeti kendisinde bulunan bu arazilerin tasarruf hakkını başkalarına devrederek tarımsal üretimin devamlılığını sağlamaktaydı.¹⁶⁹ Tasarruf hakkını belirli bir tapu resmi ödemek kaydıyla alanlar genelde köylüler olup, bu hakkı satamaz, devredemez, terk edemez ancak ölümlerinden sonra irsi olarak oğullarına bırakabilirlerdi.¹⁷⁰ Çift ise tapu resmini ödeyerek tasarrufu alınan, bir çift öküzün sürebildiği ve geliri bir ailenin geçimini sağlayacak büyüklükteki toprak parçasıydı.¹⁷¹ Halil İncalcık tarafından *çift-hane* olarak isimlendirilen bu sistemde çift büyüklüğündeki toprak Osmanlı ekonomisinin temel ünitesini oluşturmaktaydı.¹⁷² Reaya bir çift veya yukarısında ya da nim çift ismiyle yarım çift olarak arazi tasarruf edebilirdi. Bennak ise nim çiftten daha az ya da hiç toprak tasarruf etmeyen yetişkin ve evli erkeklere verilen isimdi.¹⁷³ Dolayısıyla yetişkin erkek çocukların evlenerek aile kurmaları ile yeni bir hane oluşturdukları ve bunlarının çoğunluğunun özellikle de kırsal bölgelerdekilerin tarımla uğraşmak dışında bir geçim kaynaklarının olmadığı bilinmektedir. Ayrıca 1518 tarihli Mardin Kanunnamesi'nde de bennakların ziraat ettikleri belirtilmekteydi.¹⁷⁴ Dolayısıyla bennak olarak kaydedilen kişilerin toprak tasarruf ettiği unutulmamalıdır. Aşağıdaki tablo 1518-1567 yılları arası Nusaybin genelindeki çift ve bennak sayılarını vermektedir.

¹⁶⁴ Karaboğa, *age*, s. 238.

¹⁶⁵ BOA, TK.GM.d. 60, s. 252a-b.

¹⁶⁶ Karaboğa, *age*, s. 243.

¹⁶⁷ İlhan Pınar, "Karsten Niebuhr'un Gözüyle 1760'larda Mardin ve Diyarbakır", *Tarih ve Toplum*, C. 27, S. 161, s. 43-44

¹⁶⁸ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, Ankara 2007, s. 71.

¹⁶⁹ Mehtap Özdeğer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Miri Arazi Rejimi ve Tahrir Geleneği", *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 5 (2003), s. 1.

¹⁷⁰ Halil İncalcık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk." *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, İstanbul 21-25 Ağustos 1989* (1990), s. 3.

¹⁷¹ Gümüşçü&Özünlü, *age*, s. 178.

¹⁷² İncalcık, *Köy, Köylü, İmparatorluk*, s. 7.

¹⁷³ Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Aksaray*, Tablet Yayınları, Konya 2005, s. 147.

¹⁷⁴ Gürhan, *age* s. 178.

Tablo 4. 1518-1567 Yılları Arası Nusaybin'deki Çift ve Bennak Sayıları

	1518		1540		1567	
	Çift	Bennak	Çift	Bennak	Çift	Bennak
Şehir	19,5	93	41,5	320	51	344
Köy	77,5	25	960,5	812	985,5	808
Toplam	97	118	1.002	1.132	1.036,5	1.152

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 1518 tarihinde Nusaybin'de bulunan 97 çift büyüklüğünde toprağın 1540 yılında 1.002'ye ve 1567 tarihinde ise 1.036,5'e yükseldiği görülmektedir. 1540 tarihi burada da kilit konumdadır. Zira bu tarihte nüfus, köy sayısı ve ekilebilir arazi miktarının önemli oranda artış gösterdiği görülmektedir. Ayrıca bennak sayılarına bakıldığında 1518 tarihinde 118 olan bennakların sayısı 1540'da %859 artışla 1.132'ye, 1567'de ise sadece 20 kişi artarak 1.152'ye yükselmiştir.

Elde edilen bu rakamlardan Nusaybin'deki çift olarak ekili toprakların büyüklüğünü bulmak ve incelenen dönemdeki bennakların tasarruf ettiği arazi hariç olmak üzere en az ekili arazinin dönüm olarak karşılığını tespit etmek mümkündür. Diyarbakir Eyaleti genelinde bir çift arazinin ortalama 80 dönüm olduğu kabul edildiğinde,¹⁷⁵ Nusaybin'de 1518 tarihinde en az 7.760, 1540'te 80.160 ve 1567'de ise 82.920 dönüm arazinin ekilip biçildiği tespit edilebilmektedir. Savur'da 1518 tarihinde 27.400 dönüm arazi ekiliyken, 1540'da bu sayı 45.000 dönüme çıkmıştı.¹⁷⁶ Nusaybin ilk tahrir döneminde ekili arazi anlamında Savur'un gerisinde olsa da 1540 yılında Savur'daki ekili alanlardan iki kat daha fazla araziye ulaşmıştır. Bu durum Nusaybin'in kırsal gelişiminin Savur'a göre daha hızlı ilerlediğini de göstermektedir.

Sonuç

İlk ve Orta Çağ boyunca askeri, idari ve sosyo-ekonomik açıdan çevresinin önemli şehirlerinden biri olan Nusaybin, Osmanlı egemenliğine girmesinden çok önce eski görkemini yitirmişti. Ancak Osmanlı hakimiyeti ile bölgesinde sağlanan siyasal düzen sayesinde kentin birçok dinamiğinin olumlu yönde etkilendiği söylenebilir. Bir taraftan nüfus hızla artarken öte tarafta yeni yerleşim yerleri kurulmuş ve iktisadi faaliyetlerin yönü kent merkezinden kırsal alanlara doğru kayma eğilimi göstermiştir. Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak da ilk yıllarda Mardin'e bağlı bir nahiye olarak idari organizasyonda yerini alan Nusaybin, Osmanlı siyasi ve sosyo-ekonomik politikalarının şehirde pratiğe dönüştürülmesi ile önce kaza sonra da sancak statüsü elde etmiştir.

Osmanlı ekonomisinin tarımsal üretimin devamlılığına bağlı olması devletin kentlere dair geliştirildiği politikaların kırsal odaklı üretilmesine sebebiyet vermiştir. Osmanlı hakimiyetinin ilk yıllarında Nusaybin'de yarıya yakın olan kent ve kır nüfus oranları zamanla köyler lehine değişmeye başlayarak 1567 yılında kentli nüfusun %21'lere kadar gerilemesine sebep olmuştur. Aynı durum mekânsal organizasyonda da kendini göstermiş ve incelenen dönemde yeni birçok kırsal alanın yerleşime açıldığı, eski köylere ise yeni hanelerin eklendiği görülmüştür. Kent merkezi ise idari değişiklikler ile paralel şekilde mahallelere ayrılarak mekânsal değişikliklere uğramıştır.

¹⁷⁵ Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, s. 90.

¹⁷⁶ Gürhan, age, s. 179

1523-1540 yılları arasındaki dönemin şehrin gelişimi açısından dikkat çekici olduğu görülmüştür. Zira bu dönem Osmanlı sisteminin bölgede tam olarak uygulanmaya başladığı döneme işaret etmektedir. Sağlanan siyasi düzenle birlikte uygulanan politikalar her anlamda gelişim sağlanmasına sebep olmuştur. Zira bir sonraki tahrir dönemi ile aradaki zaman diliminde de birtakım gelişmeler yaşansa bile bahsi geçen dönem kadar olmadığı görülmüştür. Bu dönemde yakalanan ivmenin kendisini idari yapılanmada da gösterdiği ve 1567 yılında Nusaybin'in sancak olarak Mardin'den bağımsız hale geldiği görülmüştür.

Osmanlı idaresi altında Nusaybin'de yaşanan gelişimin bir yansıması da ticari faaliyetlerden alınan vergilerde olmuştur. Önemli ticaret yolları üzerinde konumlanışın avantajını incelediğimiz dönemde de kullanan Nusaybin, çevresindeki birçok kente göre gelip geçen mallardan alınan vergi gelirinde ulaştığı yüksek miktarlarla dikkat çekmiştir.

Nusaybin'deki Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki nüfus farkının giderek Müslümanlar lehine değiştiği ve gayrimüslimlerin merkez dışında Marin köyünde sadece ikamet etmedikleri görülmüştür. Nusaybin'deki gayrimüslim topluluk içerisinde Süryani Kadimler ile birlikte Yahudilerin de bulunduğu ve bu kesime ait nüfusun incelediğimiz dönemde de varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir. Orta Çağ'da 1.000 kadar nüfusa sahip olan Yahudi nüfusunun Osmanlı yönetiminin ilk dönemlerinden itibaren azalma eğiliminde olduğu ve incelediğimiz dönemin sonlarına doğru 9 haneye kadar düştükleri görülmüştür.

Bu çalışma ile tespit edilen başka bir olgu ise gayrimüslimlerin nüfusunu kendi cemaatleri ile sınırlı tuttıkları bazı köylerinin çevrelerindeki Müslüman yerleşimlerinden ayrılarak önemli merkezler haline gelmiş olmalarıdır. Mardin Sancağı içerisinde Savur'a bağlı bir gayrimüslim köyü olan Kılıt (Dereiçi) ile Nusaybin'e bağlı gayrimüslim köyü Marin (Eskihisar)'in birçok açıdan birbirileri ile benzeştikleri görülmüştür. Her iki köyün de demografik durum, dini ve iktisadi faaliyetler bakımından buldukları idari birim dahilinde başat rol üstlendikleri görülmüştür. Zira bu köyler Müslüman köylerinden birçok bakımdan farklılaşmakta, zaman zaman kent merkezine yakın nüfusa veya iktisadi kapasiteye ulaşabilmekteydiler. Ayrıca bu iki köyün kent merkezlerine olan yakınlık mesafeleri ve kendi cemaatleri ile sınırlı nüfusları bakımından da benzeştikleri görülmüştür. Marin köyündeki ibadethane ve hamam gibi sosyal tesislerin varlığı buranın gayrimüslimler için alternatif bir merkez olduğuna işaret etmektedir. Zira Savur için de Kılıt köyü gayrimüslimler için bu türden bir alternatif mekandı. Her iki köyün de şu an harabe ve terk edilmiş halde aynı kaderi paylaşmaları ayrıca paylaşılmaya değer bir husustur.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.), Defter No: 64

BOA, TT.d., Defter No: 998

BOA, TT.d., Defter No: 200

BOA, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri (TK.GM.d.), Defter No. 60 (Orijinal kod: TKG.KK.TTd. 97)

BOA, TK.GM.d., Defter No. 265 (Orijinal kod: TKG.KK.TTd. 311)

BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 754/9 (Orijinal kod: TSMA., No: 6102/1)

B. Araştırma Eserler

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kadiriyye Defteri 937/1530, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara 1998.

Akyüz, Gabriel, "Süryani Kaynaklarına Göre Nusaybin ve Nusaybin'deki Mor Yakup Kilisesi", *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri, 27-28 Mayıs 2004*, Ankara 2009, s. 231-246.

Aydın, Gazi, *Süryani Kroniklerine Göre Bizans-Sasani Savaşlarının Mezopotamya Şehirlerine Etkisi: Nusaybin Örneği (IV-VII. Yüzyıllar)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin 2017

Aydın, Suavi, Emiroğlu, Kudret, Özel, Oktay, Ünsal, Süha, *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet, Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul 2019.

Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âli-i Osman Der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, (M. Tayyib Gökbilgin'in Önsözüyle), İstanbul 1979,

Azimli, Mehmet, "İslam'ın İlk Fetih Yıllarında Nusaybin ve Klasik İslam Kaynaklarında Göre Nusaybin'in Fethi", *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri, 27-28 Mayıs 2004*, Ankara 2009, s. 77-81.

Barkan, Ömer Lütfü, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Mali ve Esasları I, Kanunlar*, İstanbul 1943.

_____, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, S. 10, 1953, s. 1-26.

_____, "Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterler". *İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. 1-2 (1941), s. 20-59.

Baykara, Tuncer, "Kaza", *TDVİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 119-120.

Bundy, David "Vision for The City Nisibis in Ephrem's Hymns on Nomedra", *in Religions of Late Antiquity in Practice*, Edt. Valantasis Richard, Princeton University Press, 2000. s. 189-206.

Canatar, Mehmet, "Osmanlıda Bitkisel Boya Sanayi ve Boyahaneler Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 18 (1998), s. 89-108.

Çevik, Adnan, *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.

_____, "Orta Çağ İslam Coğrafyacılarına Göre Nusaybin", *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri, 27-28 Mayıs 2004*, Ankara 2009, s. 65-76.

Doru, Nesim, "Urfa ve Nusaybin Okulları", *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni, İslam Düşüncesinin Altın Çağı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 277-288.

_____, "Nusaybin Akademisi Bağlamında Süryanilerde Felsefe", *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri, 27-28 Mayıs 2004*, Ankara 2009, s. 185-196.

_____, "Nsibin/Nusaybin Akademisi", *Makalelerle Mardin III Eğitim-Kültür-Edebiyat*, İstanbul 2007, s 1-28.

- Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Çev. A Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.
- Emecen, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK Basımevi, Ankara 2013.
- _____, Feridun Emecen, “Çeltik”, *TDVİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 265.
- Erkanal, Hayat, “Mezopotamya’ya Açılan Kapı: Nusaybin”, *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri*, 27-28 Mayıs 2004, Ankara 2009, s. 5-16.
- Erpolat, Mehmet Salih, “XVI. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarından Tahrir Defterlerine Göre Nusaybin”, *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2009, s. 135-150.
- _____, *Diyarbakir Beylerbeyliği’ndeki Yer İsimleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1999.
- _____, *XVI. Yüzyılda Ergani Sancağı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1993.
- Faroqhi, Suraiya, “Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia”, *International Journal of Turkish Studies*, C. 1, S. 1 (1979), s. 19-53.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, Ankara 2007.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “Nahiye”, *İA*, C. 9, Milli Eğitim, İstanbul 1964, s. 37-38.
- Göyünç, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- _____, “Hane”, *TDVİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 552-553.
- _____, “Hane Kavramı Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi. Edebiyat Fak. Tarih. Dergisi*, 32, 1979, s. 331-348.
- Gündüz, Ahmet, *1523 M. (929 H.) Tarih ve 998 No’lu Tapu Tahrir Defterine Göre Musul, Mardin, Çermik, Harput ve Çemişgezek Sancaklarının Mukayeseli Tahlili*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 1993.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdat-Basra-Bitlis-Diyarbakir-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*, Haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 4. Kitap-2.Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- Gümüşçü, Osman, Erdoğan Özünlü, Emine, “Osmanlı Devleti’nin Resm-i Çift Uygulamalarını Yeniden Düşünmek”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 31, S. 1 (2016), s. 177-217.
- Gürhan, Veysel, *Savur, Nüfus-İskân-Ekonomi*, Siyasal Kitapevi, Ankara 2020.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı*, Ankara 1998.
- Honigman, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 99.
- İlhan, Mehdi *Amid (Diyarbakır)*, TTK Basımevi, Ankara 2000.
- _____, “On Altıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar”, *Bellekten*, C. LIV, S. 209 (1990).
- İnalçık, Halil, “Eyalet”, *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 548-550.

- _____, "Köy, Köylü ve İmparatorluk." *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, İstanbul 21-25 Ağustos 1989* (1990), s.1-11.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I, 1300-1600*, İstanbul 2000, s. 61-62
- _____, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu", *Bellekten*, C. XXIII, S. 92 (1959), s. 575-610.
- Kaçar, Turhan, "Mezopotamya'da Roma-Sasani Çatışmaları, I. Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 2006.
- Karaboğa, Durmuş Volkan, *XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakir Eyaleti'nde İktisadi Hayat (1518-1568)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2017.
- Keser Kayaalp, Elif, "Boundaries of a Frontier Region: Late Antique Northern Mesopotamia", *Bordered Places-Bounded Times: Cross-Disciplinary Perspectives on Turkey*, Edt. Emma L. Baysal- Leonidas Karakatsanis, Ankara 2017, s. 135-48.
- Kılıç, Remzi, "Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne Katılması (1515-1517) ve Sonuçları", *Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri (20-22 Mayıs 2004)*, Diyarbakır 2014, s. 575-590.
- Kılıç, Orhan *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimati-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elâzığ 1997.
- _____, "Ocaklık", *TDVİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 317-318.
- _____, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *OTAM*, S.10 (1999), 119-137.
- Koç, Ümit, "Ortaçağlardan XVI. Yüzyıl Sonlarına Tekstil Boyacılığında İdari Yapılanma ve Üretim Standartları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 177 (2008), s. 161-187.
- Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.
- Kütük, Ahmet, *Bizans İmparatorluğu Döneminde Nusaybin'in Siyasi, Sosyal, İktisadi, Mimari ve Kültürel Durumu: IV.-X. Yüzyıl*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elâzığ 2012.
- _____, *Nisibis (Nusaybin) Bir Kadim Şehrin Hikayesi*, Divan Yayınları, İstanbul 2018, s. 129-137.
- _____, *Orta Çağ'da Nusaybin Bölgesinin Siyasi, Sosyal, İktisadi ve Kültürel Durumu*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2006.
- Kyle, Smith, "Rereading Nisibis: Narrating The Battle For Roman Mesopotamia", *Constantine and the Captive Christians of Persia: Martyrdom and Religious Identity in Late Antiquity*, University of California Press, 2016, s. 65-96.
- Lafli, Ergün, "Helenistlik, Roma İmparatorluk ve Geç Roma-Erken Bizans Dönemlerinde Nusaybin ve Çevresi Arkeolojisi: Şavi Höyük VI Roma ve Geç Roma-Erken Bizans Çağları Pişmiş Toprak Buluntuları", *Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri, 27-28 Mayıs 2004*, Ankara 2009, s. 17-40.

- Lowry, Heath W., *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi, 1461-1583*, Çev: Demet ve Heath Lowry, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2010.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987.
- Öz, Mehmet, "Tahrir", *TDVİA*, C. 39, İstanbul 2010, s. 425-429.
- _____, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, S. XII (1991), s. 429-439.
- Özcan, Reyhan, *1518 (H. 924) ve 1522-1523 (H. 928-929) Tarihli Arabgir Sancağı Tahrir Defterleri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ, 2000.
- Özdeğer, Mehtap, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Miri Arazi Rejimi ve Tahrir Geleneği", *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 5 (2003), s. 1-13.
- Pınar, İlhan, "Karsten Niebuhr'un Gözüyle 1760'larda Mardin ve Diyarbakır", *Tarih ve Toplum*, C. 27, S. 161.
- Şahin, İlhan, "Nahiye", *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 306-308.
- Şimşek, Bediha, *İlk Dönem İslam Tarihinde Nusaybin ve Nusaybin Akademisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.
- Thevenot, Jean, *Thevenot Seyahatnamesi*, Edt. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Tudela'lı Benjamin & Ratisbon'lu Petachia, *Orta Çağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, Kaknüs Yayınları, Çev. Nuh Arslantaş, İstanbul 2001
- Tuncel, Metin, "Nusaybin", *TDVİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 269-70.
- Turan, Ahmet Nezih, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, TTK Basımevi, Ankara 2012.
- Ünal, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- _____, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK Basımevi, Ankara 1989.
- _____, "Diyarbakır'de Osmanlı Hakimiyetinin ve Diyarbakır Beylerbeyliği'nin Kurulması", *Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri (20-22 Mayıs 2004)*, Diyarbakır 2014, s. 567-573.
- Yalçınkaya, Dursunbey, *II. ve VII. Yüzyıllar Arasında Nusaybin*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2010
- Yörük, Doğan, *XVI. Yüzyılda Aksaray*, Tablet Yayınları, Konya 2005.
- Zeydan, Corci *İslam Uygarlıkları Tarihi*, Çev. N. Gök, İstanbul 2004.

EKLER**Ek 1. 1518 Yılında Nusaybin Nahiyesine Tabi Köyler ve Hane-Mücerred Sayıları**

Köyler	Hane	Mücerred	Nefer	Yekûn
Karye-i Pınar Muhidli	19	5	24	700
Karye-i Tartab Hassa-i Mirliva	7	4	11	400
Necm	19	1	20	8.000
Mehmed bin Celal	11	1	12	5.000
Nasr bin Ka'ab	24	1	25	8.000
Hacı Halil	3	1	4	1.000
Tu'ma Muhidlü	7	7	14	4.000
Lütfullah	10	5	15	8.000
Reyhaniye				3.000
Karye-i Zaviye-i Zeynel Abidin	15		15	13.510
Marin	114		114	16.000

Ek 2. 1523 Yılında Nusaybin Nahiyesine Tabi Köyler ve Hane-Mücerred Sayıları

Köyler	Hane	Mücerred	Nefer	Yekûn
Osman Çelebi	16	2	18	9.228
Lütfullah	14	1	15	18.629
Avine	6	1	7	2.539
Abdullah	11	1	12	3.178
Pınar Muhidli	23	1	24	17.032
Ta'ma	12	1	13	2.517
Dok (Horuk)	9		9	7.877
Paşa Hüseyin	19	2	21	5.892
Tartab	17	2	19	13.548
Alem Sincar	1	1	2	8.803
Aruk Abdullah	3	1	4	3.807
Çavuşan	8	3	11	1.654
Hacı Ramazan	2		2	4.572
Arevan	11		11	5.001
Til Şair	5	1	6	1.286
Molla Hasan Keş	8		8	11.403
Beni Esad benam Mahmud Kethüda	8		8	7.259
Rengine	10		10	10.215
Nasır bin Kuve	13		13	31.515
Selamet	10		10	9.731
Kareçeler	4		4	5.434
Lütfiye	2		2	5.054
Hasan-ı Tavi	1		1	766
Mehmed Nasır	6		6	14.716
Hasan bin Samir	4		4	1.833
Bestam (İsnam)?	3		3	2.102
Pakir	3		3	3.419
Benam Kasemullah	8		8	2.433

Molla Mehmed Kesi	3		3	2.102
Benam Mehmed bin Ni'metullah	7		7	3.276
Hemdan-ı Şark	4		4	6.298
Hemdan bin Hamza-i Diğer	7		7	3.276
Ni'med (Ta'ma)	9		9	3.781
Kabdevai	8		8	5.386
Ramazan Kirlü (Keberlü)	6		6	4.237
Mahdum	6		6	6217
Hatır-ı Reşidi	10		10	2.813
Ahmedi Cemaat-i Ebu Salah	12		12	3.064
Til Zerit (Zemhid)	7		7	1.540
Sami Çegeni	3		3	2.661
Hacı Hasan	2		2	1.447
Beni esed benam Mehmed Kethüda	5		5	6.163
Nukra benam Mehmed bin Mergos	5		5	6.115
Çakal (Çağal)	4		4	4684
Mustafalu tabi-i benam Şeyh Mansur	3		3	1.106
Ayne benam Molla Mehmed	8		8	2.390
El Arabi benam Molla Mansur	6	1	7	4.661
Arpa Debe	12		12	4.981
Til cihangir nam-ı benam Taceddin	13		13	4.942
Hasan bin Reşid	6		6	2.397
Mehrize	9		9	9.124
Reyhaniye	9	1	10	8.425
Tilod	4		4	964
Ziyaret benam Abdi Ali	8		8	2.800
Kertuvan	7		7	4.799
Hacı Halil	3		3	4.444
Ulvi	6		6	2.061
Mahmud Holik	8		8	5.797
Abdulkadir	2		2	1.706
Abdulkadir bin Bekir	3		3	6.433
Alaaddin	7		7	3.121
Pir Mehmed Kethüda	4		4	2.206
Hacı Yusuf	4		4	1.444
Nasirüddin veledi Salih	3		3	1.533
Koşhar	4		4	2.119
Basık namm-ı diğer Kenari	2		2	1.047
Bekar veledi... ebu ishak	7		7	1.227

Ek 3. 1540 Yılında Nusaybin Kazasına Tabi Köyler ve Hane-Mücerred Sayıları

Köyler	Hane	Mücerred	Nefer	Yekûn
İrakiye nam-ı diğer Mahmud Keştegi	33	5	38	6.684
Ahmed Zehad	23	2	25	6.851
Üç Depe	19	2	21	7.577
Faris	14	1	15	4.800
Mehmed Zoğî	20	1	21	3.360
Doğan el-Kasım	12	3	15	2.318
Rahme el-Kasım	8		8	1.786
El Kasım Benam Hızır Mehmed	8	2	10	1.613
Ğanem Zeğime?	18	1	19	2.142
Sarındu nam-ı diğer Hüseyin Rabi'	24	1	25	5.655
Necm Hatun diğer Maksud Derici Güzelce	21	3	24	3.158
Dağı	37	3	40	7.958
Kör Ramazan nam-ı diğer Dögeri	17	1	18	4.464
Hasan Kebeşi	19	2	21	5.029
Til Arus Benam Kalaç Mudi diğer Selman	6	1	7	4.986
Selman Hacı nam-ı diğer Yenice	6	1	7	3.188
Kamil Veledi	19	3	22	3.170
Latife	9		9	2.533
Kertuvan	13	4	17	7.626
Pakir	14	2	16	3.474
Ömergan Veledi	23	4	27	3.652
Molla Mehmed nam-ı diğer Necm	15	1	16	3.240
Kızıl Ali nam-ı Karaçe	13	2	15	4.974
Mağaraddin	11	4	15	2.201
Celal	5		5	2.515
Til Cihangir nam-ı diğer Taceddin	6	1	7	2613
Mahalmi	3		3	3.207
Ramazan Kirlü nam-ı diğer Şahverdi				4.720
Zeybid nam-ı Ahmed Karamuta	13	1	14	1.532
El Ebu Salah	27	4	31	5.633
Til Zehid				1.300
Abdullah Şeref	47	15	62	17.020
Advan	9	2	11	4.747
Til Şair	12	3	15	3.236
Dok benam Ejderlükçi	13	4	17	6.287
Lütfüllah	38	7	45	22.529
Hamdan-ı Şerif	12	2	14	5453
Tuma	17	6	23	10.459
Nefre	12	4	16	5.886
Ziyaret benam Hüseyin Başka Kethüda	18	2	20	5.278
Selamet Kethüda	24	5	29	17.562
Feyyaz nam-ı diğer Hüseyin	20	2	22	7.634

Mahreziye nam-1 diğer Yaylacık-1 kebir	24	6	30	7.757
Osman Çekni	22	2	24	8.085
Reyhaniye	28	4	32	10.295
Ahmed Kaykavi				3.110
Rengine	29	4	33	9.572
Tartab-1 Sufla	16	5	21	5.697
Ttartab-1 Ulya	9	1	10	3.509
Müşerrefe nam-1 kadim Abidin Lağer	13	6	19	7.613
Bekar Muhidli	25	12	37	22.008
Hacı Halil nam-1 diğer Til Amakiye	8	2	10	2.734
Şeyh Ulvi benam Şeyh Ahmed	12	2	14	3.534
Til Beni İsa	7	2	9	3.400
Mehmed bin Necm	12	2	14	4.514
Kasım Eli	10	2	12	6.090
Alem Sincar	14	4	18	8.809
Benilku?	13	1	14	3.777
Mehmed bin nasır	5	2	7	3.735
Nasır Kebir?				300
Mahdum	12	1	13	6.037
Elifa Kara	26	4	30	3.584
Til Salih	5	2	7	2.581
Keyb der Karye-i Muyen	5		5	4.037
Marin	110	52	162	24.000
Hacı Ramazan	11	2	13	5.400
Ahmed bin Abdulkadir	14	3	17	3.100
Kavşan	7	1	8	3.395
Kadı yusuf	10	3	13	2.813
Tezeklü	21	4	25	4200
Avina benam Diğer Sayış Kethüda	6	2	8	3115
Aviniye nam-1 diğer Al Hüseyin	14	4	18	6235
Ağzı Büyük	11	2	13	2500
Til Hamza Beg (Harmik)	5		5	1500
Til Silik?	10	4	14	2932
Til Tuma ma mezra-i Zeminha	15	4	19	3002
Sarı Bendi nam-1 diğer Kuraklı	9	2	11	2900
Başnevan	3		3	1948
Zaviye-i Zeynel Abidin	52	7	59	70935
Şah Nisa	15	7	22	5.081
Karbend	43	5	48	8.926
Gürin	34	13	47	7.473
Hob nam-1 diğer Mağara-i Kışlak	32	7	39	4.735
Akmağara	21	8	29	5.390
Mireki ma mezra-i Selman Emir	9	6	15	3.405
Hafer	20	10	30	5.492
Harab Güzan	24	4	28	5.850

Deyr-i Zındık	51	14	65	11.166
Heybet	9	3	12	2.633
Harab Mehmed	46	11	57	8198
Pıganlu (Pagatlu)	23	5	28	5000
Şahsa	38	9	47	10.000
Mağara-i Te'ameyn ma Mezra-i Kasr	17	6	23	4000
Berazeyn	15	2	17	2.400
İki Mağara?	9	3	12	1.800
Zerevan	13	3	16	2.498
Mezra-i Derigan	34	3	37	2.900
Mezra-i Sefo	18	1	19	602
Reşviyan	13	2	15	2700

Ek 4. 1567 Yılında Nusaybin Sancağına Bağlı Nahiyelere Tabi Köyler ve Hane-Mücerred Sayıları

Nehr-i Çalı Nahiyesine Bağlı Köyler

Köyler	Hane	Mücerred	Nefer	Yekûn
Sevindi Nam-ı Diğer Toma	20	5	25	10.459
Tartab	18	11	29	12486
Habil Koşin	15	5	20	8008
Selman Hacı nam-ı diğer el-Meşhur Molla Ali	7	3	10	9932
Til Arus nam-ı diğer Selman	6	2	8	7922
Çekni	12	2	14	16470
Tartab-ı Sufia	18	6	24	5762
El Ebu salah	14	5	19	6541
Ganem benam Ahmed	9	1	10	2520
Til Saade nam-ı diğer Tahir el Kasım	7	3	10	3120
Til Reş	17		17	1600
Nasreddin				2201
Şerife (Sarpca)				400
Bu'ad	9	4	13	3182
Emir Ahmed nam-ı diğer Til Celal	4	1	5	3300
Til Hemran	9	1	10	1138
Parepare	4	1	5	1808
Til Asaf	11	1	12	3654
Til Cürüm	4	3	7	2610
Karye-i Alem Sincar	13	6	19	8809
Ahmed bin Abdulkadir	9		9	4000
Til Timur	12	1	13	2818
Harabe	10		10	4242
Yenice	4		4	1378
Til Aleaddin	10		10	3132
Bend-i Harim	6	1	7	1450
Tob	8	3	11	3682

Nısf-1 Til	12	4	16	2490
Küçük Depe	2	2	4	2226
Til Timur	9	2	11	2098
Abbas Hedaik	10	3	13	3088
Karye-i Hoyar	8		8	1648
Zevire (Zubre)	6		6	
Molla Mahmud nam-1 diğer Mikail	20	1	21	6910
Zeyneddin Dölek	6	1	7	1730
Razı				7958
Kör Ramazan				4464
Til Ali bin Nasır	11		11	3840
Til Cihangir benam Taceddin İshak	1		1	2613
Til Sebil	15	3	18	3058
Til Haris (Faris)	17	2	19	4582
Avine nam-1 diğer El Habil	24	2	26	3000
Avine	10	1	11	1826
Til Sebil	6		6	1500
Reş Hubeld	15	2	17	2200
Haruniye				2800
Şimasiye Cemaat-i Dölek	12	1	13	2306

Nehr-i Dere Nahiyesine Bağlı Köyler (1567)

Köyler	Hane	Mücerred	Nefer	Yekûn
Karye-i Feyyaz nam-1 diğer Doğan	39	12	51	10.411
Asaf (Usafe) nam-1 diğer Lütfullah	21	7	28	11222
Ziyaret Debe	20	9	29	7082
Hamdan Şeref nam-1 diğer Til Şeref	16	1	17	11.210
Karaçe (Hayrullah)	22	9	31	6556
Müşrifeye nam-1 diğer Abdullah Lağır el meşhur Kethüda	13	2	15	7.159
Til Duleyn	7	4	11	2408
Til Halile (Salih)	11	1	12	2581
Atvan	11	5	16	7812
Toymar nam-1 diğer Müslim	12	2	14	1372
Nehr-i Mehmed Zinciri				3.360
Karye-i Mahalemi				3207
Toymar (Nefera) nam-1 diğer Melacı Kethüda	4	3	7	5886
Kazar Gömer	2	1	3	1000
Hacı Abdullah Şeref	6	1	7	18060
Karye-i Hasan Zeydo nam-1 diğer Hasan Merat				5655
Arafe				6684
Ahmed Ruhav				6851
Şeyh Matar	4	1	5	1814
Til Kara (Hara) nam-1 diğer Kasım bin Tahir	10	4	14	2.740
Mağara benam nam-1 diğer Kara Sait	6	1	7	2414

Til Merah nam-ı diğer Şeyh ..	5		5	1842
Til Salih	4		4	1990
Nehr-i Faris				4294
Karye-i Til Ca'fer	3	3	6	2.980
Hacı Halil nam-ı diğer Hacıye el meşhur Lulu Kethüda	9	1	10	3785
Mahdum nam-ı diğer Hamdan	7	4	11	6137
Kavşan (Tavşan)	13	3	16	4480
Til beni İsa				3400
Şeyh Ulvi	2	2	4	3534
Hasan Zubeyd nam-ı diğer kuyruklu	22	3	25	6618
Ali bin Mehmed Kendi	24	7	31	3260
Til Hilkat (Hilfat)	15	8	23	6386
Avine (Avin)	8	2	10	2115
Hasan	11	2	13	5036
Şahin	6		6	3584
Til Şair	15	3	18	3236
Arpa Depe				7577
Akile	7	4	11	2000
Til Seher	7	2	9	2222
Mehmed Cami	25	4	29	3728
Til Mansur	10	1	11	3292
Til Evlad nam-ı diğer Nasır el Habib	23		23	4074
Til Temur nam-ı diğer Ali Kethüda	10	5	15	3360
Safiye	5	1	6	2746
Til Hemdan	8	3	11	2742
Havizetül Cezvir	12	3	15	2026
Bad Harim	7	1	8	2000
Çad (Kaban) Kethüda	10	5	15	1500
Kamil	2		2	1432
Serbun El Hamri	7	2	9	1500
Til Bedir benam Ahmed Salih	7	2	9	1700
Til Rehin	4		4	2700
Kadı yusuf	7	3	10	3360
Til Estah	6	3	9	2512
Şeyh Sair nam-ı diğer Medine	6		6	2500
Muhtefiye	4		4	2000

Nehr-i Kertuvan Nahiyesine Bağlı Köyler

Köyler	Hane	Mücerred	Nefer	Yekûn
Huruf	11	2	13	6287
Reyhani	16	3	19	
Beğda (Ubeyda)	8	2	10	5380
Latifiye	26	5	31	6355
Rengin (Renkine)	25	8	33	11489

Mehriziye	10	1	11	11852
Selamet Kethüda	16	5	21	17562
Şems Marenta nam-1 diğer Ferah Kethüda	8	2	10	3031
Zeyd Maramuta	6	1	7	3060
Molla Mahmud	4		4	3240
Atşan nam-1 diğer Tacettin	4		4	3328
Hasan Döndü	5		5	1378
Mehmed Alaaddin nam-1 diğer Dündaz	4		4	1360
Domi (Dermi)	24	2	26	13440
Bakır (Pakir-Bekar)	7		7	3474
Ramazan Keoerlü				4720
Ahmet Feyzavi				3110
Kuyruklu	16	2	18	4800
Til Selah	3		3	3416
Süheyl	22		22	3719
Til Şermuh	9	1	10	2496
Ümran				3652
Adsan nam-1 diğer Felah Müezzini tabi Sarılı	7		7	2176
Cem' Ceman	3		3	4108
Til Hasan	13	3	16	5093
Til Debane tabi-i cemaat-i im	13	3	16	8320
Selevan (Setvan)				1948
Çöl Harab	4		4	1378
Kertuvan	2		2	7626
Til Göze	6		6	1704
Şeyhaniye	4	1	5	1280
Ebu Harb Til Sahra	6		6	1704
Kıfaye (bekar)/Keab	25	3	28	16500
Til Akil	2	1	3	2500
Elif Kara	7		7	4018
Til Salih	5		5	3400
Til Hüseyin	11		11	2566
Marin	165	47	212	32218
Mehmet Nasır nam-1 diğer Reyhani Küçük				3735
Mehmed Necm	14	5	19	5276
Til Piri	7	2	9	2544
Karamal Büyük	5		5	2080
Til Amro	16	2	18	7000
Kasemullah	2		2	6090
Davut Kethüda	11	3	14	3868
Til Meluc Tabi- Cemaat-i Sarılı	22	5	27	4000
Medine nam-1 diğer Muaviye	27	8	35	5000
Zorave nam-1 diğer Til Zubeyd	10		10	2825
Til Bis nam-1 diğer Şeyh Muhammed	10		10	2561
Til Fasil	32	2	34	4705

Til Osman nam-ı diğer Kamil	25	5	30	4500
Til Hulika	12	2	14	2500
Til Nasır	13	1	14	7072
Karaçalı? İnam-ı diğer madiye	4	2	6	1846
Köse Nasır nam-ı diğer Nasır	10	3	13	2926
Til Katran	5	1	6	1282
Kolaç Debe	8	3	11	1496
Akça Ziyaret	4	1	5	1252
Til Meryem cemaat-i Sarılı	10		10	2020
Til Said (Çift) Cemaat-i Sarulu	10		10	4000
Hacı Ramazan	13	3	16	1500
Hayali	5	1	6	1378
Til Göran (Güran) Cemaat-i Sarılı	5	1	6	600
Salim nam-ı diğer Halim cemaat-i Sarulu	5		5	2000
Karim benam Cafer Kethüda Cemaat-i Sarılı	9	1	10	2046
Til Nesim	10	4	14	2256
Til Tuma tab-i Karye-i Ramazan	11	3	14	3292
Til Şağır	1	8	9	3602
Tevşi	2		2	2000
Til Zevan	5		5	1742
Til Şeyh Zeyd	6	2	8	2598
Kör Kasım	11	3	14	4000
Mustafa Üç Madenlü	8	3	11	3150
Karboğa	8		8	3804
Til Ömeri	41	7	48	10000
Til Belih abu Kayan	4	2	6	1846
Tutluca nam-ı diğer Perkisli	6		6	7100
Til Meskur	12		12	3501
Kamil Hubar diğer Mehmed b. Yusuf Kethüda	7	1	8	3216
Ahmed Harab	18	1	19	4026
Hasan Mümin	4	1	5	1300
Ağzı Büyük				3000
Til Merkeb				1500
Ebu Salmi diğer Selami Cemaat-i Sarılı	2		2	1113
Gergör Cemaat-i Sarılı	6		6	1534
Bayındır Debe				1948
Zaradan	9	1	10	2.508